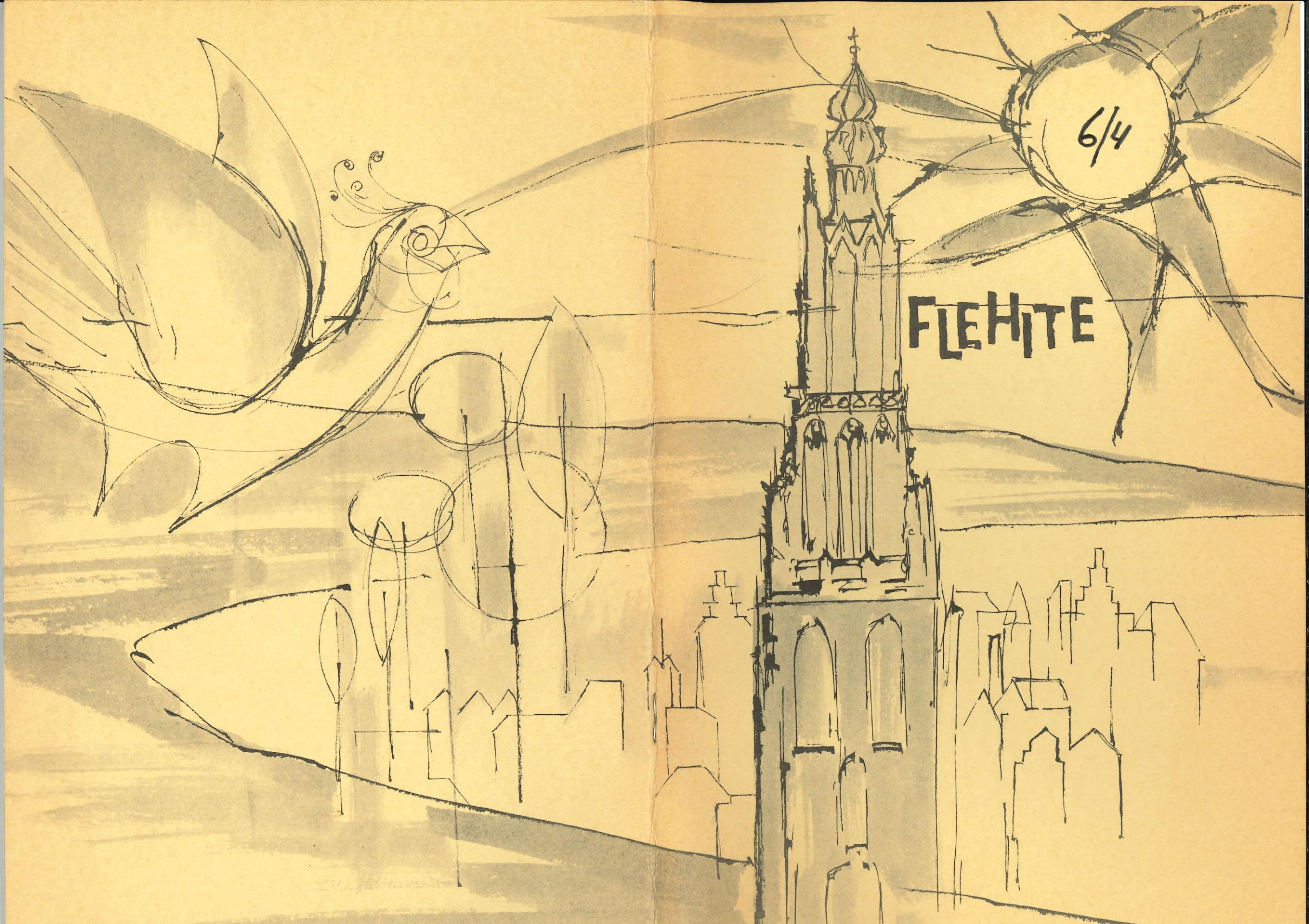

6/4

FLEHITE

FLEHITE

TIJDSCHRIFT VOOR VERLEDEN
EN HEDEN VAN OOST-UTRECHT

december 1974 – VI, 4

Redactie: Dr. W.J. de Boone
Drs. J.A. Brongers
Dr. J. Hovy
J.H.P. Kemperink
Redactieadres: Leusderweg 255 Amers-
foort.

Aan dit adres artikelen en boeken ter recensie.

Administratieadres: J. v. Oldenbarneveltlaan 7.
Amersfoort.

Aan dit adres abonnementen en advertenties.

Inhoud:

- J.H.P. Kemperink, De Stichting De Poth. 49
Een kort overzicht van haar geschiedenis.
- J.H.P. Kemperink, De Oorsprong van 53
De Poth.
- Dr. C. Lion Cachet, Bewoning van De 58
Poth in de 18e en 19e eeuw.
- Dr. C. Lion Cachet, De Poth in kaart. 62
- Dr. W.J. de Boone, Oude kaarten in het 64
archief van De Poth.
- Dr. C. Lion Cachet, Twee altaarpanelen 67
in de regentenkamer van De Poth.
- J.M. Reinboud, Een schilderij uit de 71
St. Joriskerk?
- Dr. C. Lion Cachet, Jacob van Campens 77
schilderij Het Oordeel in de Sint Rochus-
kapel.
- Dr. J. Hovy, Literatuur over de geschiede- 79
nis van "De Armen De Poth".

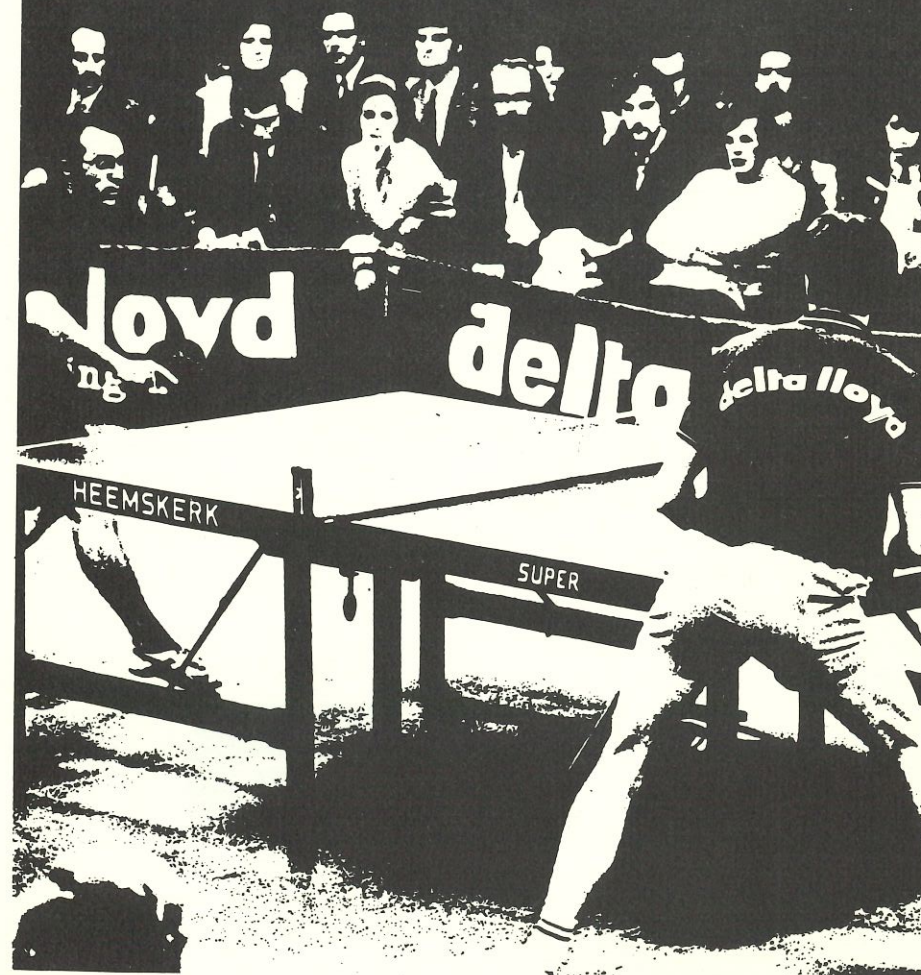
Omslag: J. de Valk
Druk: Drukkerij Elinkwijk, Utrecht

Wij kunnen onze lezers dit extra-dikke num-
mer aanbieden door samenwerking met de
Stichting De Poth te Amersfoort.

T.k.a. voor liefhebber van Rom.school
een olieverfschilderij op doek door
N.M. Wijdooogen, voorst.: „Vele schepen
op rivier met links enige huizen en een
kerk”, 63,5 x 54, ges.li.onder. Tegen
aannemelijk bod. Taxatierapport aanwe-
zig.
Tel. 03490-10504, v. Hardenbroek v.
Lockhorstl. 3, Leusden Zuid.

Abonnementen f 10,- per jaargang van
4 nummers. Giro nr. 43 76 83 t.n.v. Ad-
ministratie Flehite te Amersfoort.

delta-lloyd een begrip in sport en verzekeringen

Bronswerk-
Amersfoort
voor
een leefbaar
klimaat
en economische
warmte

verwarmings- en
airconditioning-
installaties

verwarmings-,
airconditioning-
en
koelapparatuur

apparatenbouw

ketelbouw

Brandbeveiliging

BRONSWERK-AMERSFOORT

Postbus 28, tel. (03490) 1 28 14, Amersfoort

DE STICHTING DE POTH.

Een kort overzicht van haar geschiedenis.

J.H.P. Kemperink

Het is gewoon dat een verhaal begint bij het begin. Aan die gewoonte voldoet dit verhaal niet, het begint erna. De kwestie is namelijk dat het begin moeilijk is vast te stellen. In een ander artikel zal hierop nader worden ingegaan.

We komen de "Broeders van den Heiligen Geest, geheten die Potbroeders" in de akten pas tegen in het begin van de 15e eeuw, dus in de tijd die Huizinga het 'Herfsttij der Middeleeuwen' noemde. Direct in het eerste hoofdstuk van zijn befaamde boek wijst hij al op de scherpe tegenstellingen die onverzoend naast elkaar in de laatmiddeleeuwse maatschappij bestonden, de harde wraakzucht en de overgulle edelmoedigheid, de grimmige wreedheid en de plotselinge vertedering, de pralende rijkdom en de stoten-de armoede, de gulzige overdaad en de knagende honger. Men genoot meer van de goede dingen des levens, omdat de noden feller waren; honger en koude, ziekte en pijn waren onmiddellijker en scherper dan nu.

In die uitbundiger levende wereld kon ook de oproep tot het goede luider doorklinken en meer mensen dieper raken. Dit is wel de oorzaak van het geweldige succes van de boetepredikers uit die dagen in heel West Europa. Ook in Nederland. Pater Jan Brugman is een begrip geworden als redenaar, ook bij diegenen die nooit van de minderbroeder hebben gehoord. In de enkele jaren dat hij preekte, van 1380 tot 1383, trok Geert Grote duizenden mensen. "Men seyde dat Mr. Gerrit de Groot so uitnemende gracie hadde om het Woord Gods te prediken, dat soodanigen menichte van menschen quam, dat se de kercke niet konden begripen (= dat de kerk ze niet kon bevatten), sulcx datter veel menschen onder maeltijden in der kercken liepen ten sermoen, of ander nootdriftige saken schorten sij op om sijn sermoen te horen." Aldus in de kroniek van het Agnietenklooster te Amersfoort.

Deze prediking van Geert Grote sloeg in Amersfoort aan en was het begin van een krachtige geestelijke opleving. Het Sint Agnietenklooster, dat van Sint Aagten, dat van Sint Jan en dat aan de Triesjespoort dat later, na een tussenspel op de Birk, Marienhof zou worden zijn alle uit deze regeneratie voortgekomen. Maar niet alleen kloosters ontstonden. Het Sint Pietersgasthuis werd gesticht en ook de Stichting de Poth heeft kunnen profiteren van de algemene opleving van charitas en zelfvergeten milddadigheid, hiervan getuigen verschillende giftbrieven.

De Heilige Geestbroeders of Potbroeders beheerden een gasthuis en deelden voedsel uit aan de 'huyssittende' armen, de stille armen dus; zij die bedelden kwamen niet in aanmerking. Het was deze armenbus die 'Pot' werd genoemd. Men bracht die naam in verband met het eten dat werd uitgedeeld en zo werd het embleem der broederschap de driepotige kookpot met daarboven de duif die aan de oorspronkelijke toewijding aan de Heilige Geest herinnerde.

Het gasthuis ging steeds minder betekenen, nadat het Sint Pietersgasthuis was opgericht en uitgebreid. Bij zo'n gasthuis moeten we niet denken aan een modern ziekenhuis, het was meer een tehuis voor arme chronische zieken en gebrekkigen en ouden van dagen, die daar verpleegd en onderhouden werden. In het begin van de 16e eeuw verdween het oude gasthuis geheel. Wel bleef er een 'wandelhuis', waar arme reizigers onderdak konden vinden en ook nog een avondmaal kregen opgediend van "gezoden erwten met edick (azijn) overgoten". Dit had druk bezoek. Veel vreemdelingen trokken naar Amersfoort na het mirakel van 1444. Vooral zeevaardenden riepen in nood "O.L. Vrouwe die int water was gevonden" aan en pelgrimeerden naar haar beeld. Zieken werden er, zeker later, niet toegelaten of zo snel mogelijk verwijderd, zoals uit verslagen van 1652 en 1653 blijkt. Van de oude geestesinstelling ten opzichte van de verpleging van zieken was toen niet veel meer over. Toen was trouwens het gehalte van de 'passanten' die daar onderdak kregen, wel sterk gedaald. Landlopers die de omgeving onveilig maakten, die beddegoed stalen en vuile taal uitsloegen vormden de doorsneegasten, een rapport uit 1653 getuigt ervan. Het werd dan ook in 1654 met goedvinden van het stadsbestuur opgeheven.

Kort daarna verdween nog een andere taak, die ook aan het oude gasthuis herinnerde, het beheer over het Pesthuis. In het midden van de 14e eeuw was de pest vanuit Azië naar het Middellandse Zeegebied gekomen. In drie jaren, van 1347 tot 1350, trok ze door heel West Europa en had verschrikkelijke gevolgen. Er waren steden die de helft van hun bevolking verloren, hele stukken van het platteland werden zo goed als ontvolkt. Na deze hevige uitbarsting bleef de pest in Europa heersen, waarbij ze dan af en toe weer epidemische vormen aannam. Een of twee jaren waren er dan vrij veel sterfgevallen, daarna sluimerde de ziekte schijnbaar in, maar brak dan enkele jaren later plotseling weer uit. Er konden in zo'n jaar van optreden enkele haarden zijn. Zo stierven in 1439 "alsoo die sieckte in den selven jare tot Amersfoort seer regnierde" in het Agnietenklooster 22 zusters en de rector, terwijl in het Aagtenklooster maar 3, in het Barbaraklooster 2 en bij de paters van Sint Jan 3 kloosterlingen overleden.

De medische wetenschap wist er geen weg mee, men kon alleen maar afwachten of genezing of dood zou volgen en gewoonlijk was het de dood. Van augustus 1635 tot november 1637 stierven in het Pesthuis 415 zieken, slechts 158 genazen er. Bij het Pesthuis lag dan ook het grote kerkhof en bij zo'n epidemie restte de Potbroeders gewoonlijk alleen maar het laatste der werken van barmhartigheid: de doden te begraven. Men noemde de naam van de pest niet om de ziekte niet op te roepen, men sprak van de 'gave Gods', de ziekte was onontkoombaar en er was geen kruid tegen gewassen. Wel had men al vroeg de besmettelijkheid onderkend en men probeerde de lijders te isoleren. In de kloostertuinen stond dikwijls een klein huisje, waarheen de kloosterling werd gebracht die erdoor was aangetast. Particulieren hadden deze mogelijkheid niet en zo was al vroeg, zeker vóór 1500, een Pesthuis opgericht waar lijders aan de pest konden worden ondergebracht. Voor hen die het konden betalen werden daarnaast enkele kleine huisjes gebouwd waar deze eerste klaspatienten onderdak vonden.

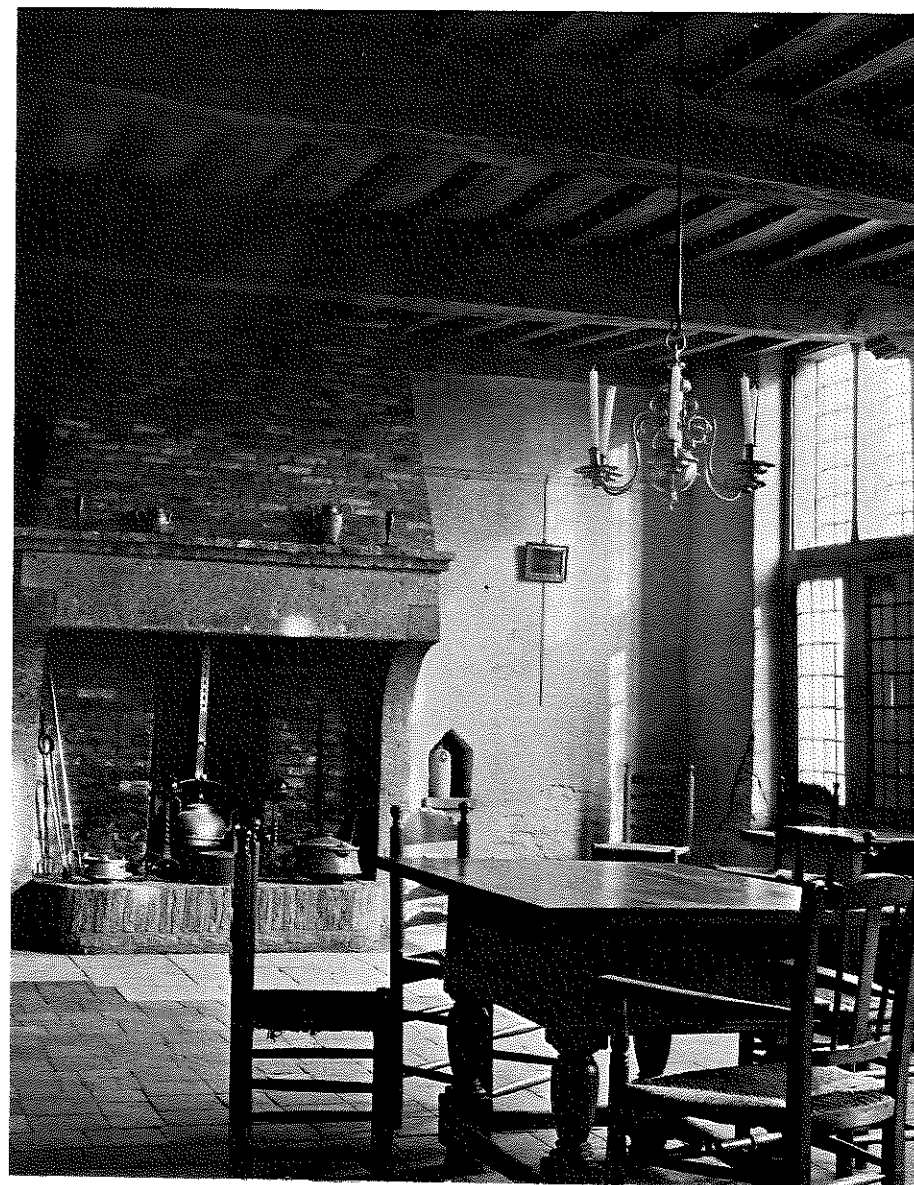
Dit Pesthuis stond op het terrein waar nog steeds de Poth gevestigd is, in de hoek van Koningstraat en Pothstraat. Daar werd ook kort na 1500 de St. Rochuskapel gebouwd, gewijd aan de beschermheilige tegen de pest. Daarheen verplaatste ook de broederschap haar zetel en liet haar oude centrum aan de Vismarkt varen. Volgens de 18e-eeuwse stadshistoriëschrijver Van Bommel gebeurde dat in 1525, hetzelfde jaartal noemt ook de 17e-eeuwse notaris Johan van Ingen, maar het kan ook vroeger zijn geweest. Toentertijd was de tweede omwalling van de stad al voltooid, maar de ruimte tussen de beide omwallingen was nog lang niet volgebouwd en er lagen nog uitgebreide erven met graan- en hooischuren. Hier vonden de Amersfoortse kloosters hun plaats, hier vestigde zich ook de Poth. Het oudste deel van het nu nog bestaande huis zal in deze tijd zijn gebouwd, misschien nog iets vroeger, want een giftbrief uit 1495 spreekt van het "nye Pothhuys".

Het duurde niet lang of er moest ruimte worden geschapen voor een kleine kloostergemeenschap, die van de Celzusters.

Deze Celzusters kwamen omstreeks 1472 uit Amsterdam naar Amersfoort, in 1477 kochten ze een erf in de Haag en bouwden daar een klein klooster, waarvan het kapelletje in 1492 werd gewijd. Ze werden ook Alexianessen genoemd en hun speciale taak was het verzorgen van zieken. Het bleef maar een kleine, arme gemeenschap en in het jaar 1547 verkochten zij hun goed aan de Augustijnen van de Birk, die nu weer naar Amersfoort kwamen en hier het klooster Marienhof uitbouwden. In de resten ervan huist nu het R.O.B.. De Celzusters hadden contact opgenomen met de broeders van de Poth en de zeven die er toen nog waren trokken naar het Pothuis. Daar, dicht bij het Pesthuis, konden zij hun roeping blijven volgen. Een paar kamers werden voor hen in orde gemaakt en tot de komst van de Hervorming in Amersfoort deden zij hun werk tot ze er te oud voor waren. Groot was hun aantal nooit.

Na 1667 kwam de pest in Amersfoort niet meer voor, maar men bleef op alles voorbereid. Wel werden in 1697 de kleine pesthuisjes verhuurd, maar eerst in 1738 werd het Pesthuis definitief opgeheven.

En zo bleef slechts één taak over voor de stichting, het verstrekken van voedsel. Iedere week deelden de Potbroeders hun 'proven' uit. Zo'n prove omvatte oorspronkelijk allereerst een roggebrood van vijf pond. Roggebrood was toen en bleef nog lang het gewone voedsel voor de arme man. In een heksenproces uit 1595 te Amersfoort

De Celsusterenkamer. Interieur.

bekent een meisje van 15 jaar, murw gepraat door de magistraat, dat de duivel haar had beloofd, dat ze geen honger meer zou lijden en dat hij haar een "roggebrootsbruggen" had gegeven. Toch kregen de bedeelde armen, de proveniers, ook weitenbrood, twee pond. Daarnaast boter en soms vlees, van Sint Jan in de zomer (24 juni) tot Sint Gallendag (16 oktober) vers vlees, na Sint Gallendag soms vervangen door spek. Met Vastenavond hield de vleesuitdeling op, gedurende de vasten werd het vlees vervangen door drie pekelharingen en een nap erwten, na Pasen soms door eieren. Begrijpelijk, als de lente kwam was de wintervoorraad op, het aangehouden vee te mager voor de slacht. De lente en de voorzomer waren eeuwenlang de maanden met het minste eten en de meeste honger; het is geen toeval, dat het Engelse woord 'lent' de betekenis van 'vasten' heeft gekregen. Behalve eten werd in de winter ook nog turf uitgereikt.

In het Pothuis werden de broden gebakken en de proven klaargemaakt. Daarna werden ze naar de Sint Joris gekruide en daar uitgedeeld. In het begin gebeurde dit erg vroeg, van Sint Maarten (11 november) tot Sint Ambrosius (4 april) 's ochtends om half acht, in de zomer om zeven uur. Men leefde toen nog helemaal met de zon mee. In later tijd was men niet zo vroeg meer, toen hadden de uitdelingen zondagsmorgens om elf uur plaats, in 1737 werden ze naar de zaterdag om half tien verschoven.

In de loop der eeuwen is in de samenstelling van de proven wel telkens verandering gekomen, soms verdwenen het vlees en de eieren, dan weer werd in plaats daarvan geld gegeven om dit alles te kopen. Het aantal proven nam regelmatig toe tot het in 1657 werd vastgesteld op 100. Het rampjaar 1672 en de Franse bezetting tekenden zich in de gaven duidelijk af, het aantal proven verminderde, het weitenbrood en de boter verdwenen van het menu en alleen de zesponds roggebroden bleven over. Eerst enkele jaren later kwam er weer boter en nog later keerde ook het weitenbrood terug. Ook het aantal proven groeide weer, op het eind van de 19e eeuw waren het er 150.

Ondertussen was op het gebied van de Poth rondom de St. Rochuskapel langzamerhand een soort hofje ontstaan, waar verschillende mensen vrij konden wonen. Nu tegenwoordig de noodzaak van de voedseluitdelingen feitelijk is verdwenen wordt toch de oude traditie nog steeds gehandhaafd, al is het aantal proveniers beperkt tot degenen die daar wonen. Nog altijd wordt iedere donderdag roggebrood, wittebrood en boter uitgedeeld.

Toen in 1447 de Stichting de Poth door het stadsbestuur onder zijn hoede werd genomen, waren er 8 regenten. Dit aantal fluctueerde nogal in de loop der eeuwen. In 1520 werd het op 16 gebracht, daarna daalde het, maar in 1591 waren er weer 20. Opnieuw begon een daling tot er nog 9 over waren, in 1623 kwamen er nieuwe bij tot een getal van 16 en weer begon dit te dalen. Het laagtepunt werd bereikt in 1808, toen waren er nog 3 over, in 1809 werd het aantal op 6 gebracht en dat is sindsdien zo gebleven.

Over het algemeen waren de regenten niet zo druk met het beheer, behalve wanneer ze rentmeester waren of een van de twee dispensiers, en dat werden ze regelmatig, vooral wanneer hun aantal klein was. De rentmeester beheerde de inkomsten, de dispensiers zorgden voor de uitdelingen. Rentmeester bleef men maar een jaar, dispensier twee, waarbij wel echter ieder jaar werd gewisseld, zodat er steeds één dispensier met een jaar ervaring was. Alle drie hadden een sleutel van de grote, nog altijd in de regentkamer staande kast, ze werden dan ook wel de "drie sleutelen" genoemd. Vooral de dispensiers hadden veel werk. Ze moesten voor de uitdelingen zorgen, ze hadden het toezicht op de proveniers, ze controleerden het Wandelhuis - soms met politiehulp -, ze regelden de zaken van het Pesthuis. Eén keer per jaar, op Sint Maarten, legde de rentmeester rekening en verantwoording af aan de gemene broeders en soms aan het stadsbestuur, de dispensiers deden dit vier keer per jaar.

Deze afrekeningen leidden tot een maaltijd voor de regenten, die van de rentmeester zelfs tot een 'herenmaaltijd', waarbij ook de schout, de beide burgemeesters en de stadssecretaris werden uitgenodigd. Dat was dan ook alle vergoeding die de regenten voor hun werk kregen. Die maaltijden werden in de loop der jaren steeds weelderiger. Eerst was het vlees met wijn en bier voor de besproeiing, later kwamen er ganzen en talingen bij of vis, nog later komen in de rekeningen ook snippen en patrijzen, kastanjes en oranje-appelen voor. Tot het in de 18e eeuw niet meer kon, er was geen geld meer voor. Eerst verdwenen de quatertempermaaltijden bij de afrekeningen der dispensiers, maar aan die op Sint Maarten raakte men niet, al werd die van twee dagen tot

één teruggebracht. Maar ook dat ging niet meer. De heren lieten zich echter hun maaltijd niet ontnemen, dan betaalden ze die maar uit eigen zak. Wel kocht de stichting nog wijn voor deze maaltijd, maar in 1784 moest ook die uit de privébeurzen der heren komen. En die moesten ook nog een anker wijn geven bij huwelijk, bij vertrek, bij een zilveren ambtsjubileum en het legateren voor 'doodsschuld'. Maar voor het laatste traden dan ook indien gewenst de anderen als lijkdragers op. Ook hadden de heren een boetendoosje, waaruit wijn kon worden aangeschaft. En men had nogal kans een boete te belopen, het verzuimen van een vergadering, van een afrekening, het ontbreken bij de begrafenis van een provenier, de absentie van een dispensier bij de uitdeling der proven, dit alles leverde boeten op en spekte het boetendoosje. Zo kostte het regentschap de heren behalve tijd en arbeid ook nog geld.

Deze aimabele zijde van de stichting verdween in de 19e eeuw, in 1834 werd het tafellinnen en het in 1755 uit eigen zak - en boetendoosje - aangeschafte zilveren bestek verkocht. De regenten werden sobere beheerders, die thuis wel aten.

Ondertussen had zich naast de voedseluitdeling een andere taak ontwikkeld. De niet meer gebruikte pesthuisjes leverden woningen op en er werden er steeds meer bijgebouwd. Dit werden vrije woningen, d.w.z. de bewoners ervan betaalden in feite geen huur. Officieel wel. De wekelijkse huur bedroeg heel lang vijf centen, maar bij de jaarlijkse visitatie, wanneer bleek dat het huis goed was bewoond en er geen klachten over de bewoners waren, kreeg ieder zoveel stuivers terug als hij er weken had gewoond. Zó goedkoop zijn de woningen nu niet meer, maar wel zijn de huren laag gebleven.

Het oude Pesthuis is afgebroken en vervangen door een rij van kleine woningen; waar het kerkhof was, liggen keurig afgebakend de tuintjes der bewoners, een oase van rust, waar de bliken heilige koe van onze dagen, de auto, niet doordringt. Zo vervult in een tijd van woningnood en stijgende huren de oude instelling nog altijd een charitatieve taak. Zo zet in de moderne tijd, aangepast aan moderne noden, de stichting de eeuwenoude traditie van hulp en naastenliefde voort.

DE OORSPRONG VAN "DE POTH".

J.H.P. Kemperink

Op "donredag nae sunte Bonifaciusdach myt synen Gesellen", dus op 8 juni 1447, verklaren de bestuurders der stad Amersfoort, dat zij het goed "dat den Heiligen Geest off den Arme Huyssittende toebehoeren sal" onder hun bescherming nemen en aan "die Broeders van den Heiligen Geest ende die Arme Huyssittende, geheten die Potbroeders" volledige volmacht geven in het beheer dezer goederen met slechts één uitzondering: de prebenden die aan het altaar verbonden zijn. Ook geeft het stadsbestuur hier enkele regels voor het bestuur van de broederschap.¹⁾

Van der Leeuw spreekt in zijn geschiedenis van de Poth over de "zogenaamde" stichtingsbrief²⁾ en inderdaad, er is geen sprake van dat hier iets nieuws wordt opgezet. Uit de tekst blijkt duidelijk dat het hier gaat over een bestaande instelling die nu rechtspersoonlijkheid krijgt.

Nu wordt in de oorkonde van 1447 verschillende keren gesproken van "den Heiligen Geest ende den Pot, geheten die Arme Huyssittende" of "die Broeders van den Heiligen Geest ende die Arme Huyssittende, geheten die Potbroeders". Van Bemmelen heeft daaruit de conclusie getrokken dat er oorspronkelijk twee groepen waren, de Broeders van de Heilige Geest en Potbroeders, die dan in 1447 zouden zijn gefuseerd³⁾. Hij zag daarbij over het hoofd dat in de eerste alinea door het stadsbestuur een duidelijke gelijkstelling wordt gegeven. Daar wordt nl. gesproken van de "Broeders van den Heiligen Geest, geheten die Potbroeders". Hier zijn het duidelijk dezelfde.

Ook Van der Leeuw gelooft niet aan een samensmelting. Hij baseert zijn mening op enkele zinsneden uit een Memoriael, in 1654 afgesloten door Warnerus van Bronckhorst, die spreekt over de "Broeders van den Heiligen Geest, vulgo d'Poth" en meedeelt dat "Dselve personen hebben haar plaets van vergaderingh en uytdeylinge gehadt in een camer after den H. Geest Capelle, bij de plaets, nu genaempt d'Vischmarckt"⁴⁾. Bijna letterlijk vinden we deze woorden terug in de Geschiedenissen van Johan van Ingen. Dit laatste is niet verwonderlijk. Zowel notaris Johan van Ingen als schepen

Werner van Bronckhorst waren regenten van de Poth, de eerste van 1629 tot 1659, de laatste van 1647 tot 1656. Beiden interesseerden zich voor het verleden van de stad. Van Bronckhorst was de leidende figuur bij de herbouw van de Lieve Vrouwetoren na de blikseminslag van 1651⁵⁾. In zijn Geschiedenissen geeft Van Ingen een copie der kronieken van het Sint Agnieten- en het Sint Aagtenklooster. Hij laat daaraan voorafgaan "Oude geschiedenissen in Amersfoort" met de notitie: "Dit is my behendicht bij den E. mr. Warner van Bronckhorst, schepen. Anno 1655 8 Januarij".⁶⁾ De heren zullen meermalen met elkaar over het verleden van de stad hebben gesproken.

Van der Leeuw concludeert nu dat de stichting haar dubbele naam kreeg enerzijds doordat ze vergaderde bij de H. Geestkapel, anderzijds door de voedseluitdelingen⁷⁾.

In ieder geval kunnen we een dubbele functie voor de broeders aannemen. De ene was het uitdelen van voedsel aan de stille armen, het verzorgen dus van een armenbus, een "pot". Op de duur werd dit hun voornaamste taak en zo werden zij in het gewone spraakgebruik de potbroeders en hun broederschap tenslotte de stichting De Poth. De andere functie blijkt uit enkele stukken die door Van der Leeuw worden vermeld. Op Woensdag na ons Vrouwendach te Lichtmis 1411 (4 februari) krijgt het Gasthuis en de Heilige Geest in de Langestraat de helft van drie ackeren lands gelegen boven den Hage op de Oude Graft⁸⁾. Hier is dus een andere taak voor de broeders: het beheer van een gasthuis. Ook Van Bommel heeft deze functie van de H. Geestbroeders onderkend. Hij oppert zelfs de mogelijkheid dat de Goodschalckstraat (zie beneden) naar de H. Geestbroeders (als dienaren Gods, de letterlijke betekenis van Goodschalck) zou zijn genoemd⁹⁾.

Van wanneer dateert dat gasthuis? Van Bommel deelt mee, dat het Sint Pietersgasthuis al vóór 1390 was gesticht, in 1393 kwam er een vicarie en in 1404 volgde de fundatiebrief van het stadsbestuur¹⁰⁾. Hetzelfde vertelt ook Van Ingen die er nog aan toevoegt: "Bij een oudt bezegelt transport in date den ... anno 1448 word bevonden een oudt gasthuys gestaen te hebben aen de Langestraet, omtrent tegen d'Goedtschalckstraet over. Daerom noemt men St. Peters gasthuys het nyeuw gasthuys op de Spoeij"¹¹⁾. Vrouwens ook al in het begin van de Agnietenkroniek wordt heer Willem Henrickx genoemd als "de eerste pater der voors. nieuwe vergaderinge after dat nyeuw Gasthuys van St. Peters"¹²⁾. Deze zinsnede hoort onder het jaar 1397, maar zal wel later zijn genoteerd. Met de eerste notitie is het in 1411 genoemde gasthuis in de Langestraat nader gelokaliseerd, daar immers werd alleen de wijk aangeduid, er staat in de Langestraat. Uit de omschrijving blijkt tevens, dat het vlak bij de H. Geestkapel moet hebben gelegen, de Goodtschalckstraat is nl. de huidige Valkestraat en wordt op de kaart van Blaeu nog met haar oude naam genoemd.

Ook Van der Leeuw heeft de giftbrief van 1448 gekend en concludeert daaruit, dat in 1448 dit gasthuis het oude gasthuis wordt genoemd, zo komt hij tot een stichting in het laatst der 14e of het begin der 15e eeuw, mogelijk onder invloed der prediking van Geert Groote¹³⁾. Wanneer echter het Sint Pietersgasthuis het nieuwe gasthuis wordt genoemd, dan moet het andere al vóór 1390 en waarschijnlijk zelfs geruime tijd ervoor zijn ontstaan. Bij een verschil in ouderdom van enkele jaren zou men immers dit onderscheid niet maken. Maar dan vindt de stichting de Poth haar oorsprong niet in het optreden van Geert Groote die kort na 1380 hier in Amersfoort predikte, al zijn er van zijn optreden en dat van Floris Radewijnsz toen deze in 1398 voor de pest in Deventer zijn toevlucht in Amersfoort zocht, zeker wel nieuwe impulsen uitgegaan die aan de H. Geestbroeders ten goede kwamen.

Er is nog een aanwijzing die gaat in de richting van het ontstaan der broederschap van de Poth vóór 1380. In de 14e en 15e eeuw duikt af en toe naast de nog heden gebruikte naam van de Kamp ook de *Pothof* op. In dit gebied hebben de broeders al vroeg bezit gehad. In 1495 en 1499 wordt bij gelegenheid van schenkingen gerefereerd aan een huis dat de Potbroeders daar al bezitten¹⁴⁾. Over de datum van de vroegste schenkingen daar hebben we geen gegevens, maar men mag toch wel aannemen, dat de Pothof een daar gelegen stuk grond is geweest dat aan de Potbroeders heeft toebehoord en waarnaar dan later het hele gebied soms werd genoemd. De vroegste bekende vermelding van de Pothof dateert uit 1388, toen bisschop Floris van Wevelinkhoven een kapel stichtte (de St. Janskapel) "in loco dicto Pothof situata"¹⁵⁾. Als in 1388 deze naam al gewoon is voor de hele streek ten noorden van de oude stad, moet het bezit van de Potbroeders daar toch al van rijkelijk veel vroeger dateren en daarmee

zijn we weer vóór en waarschijnlijk vrij ver voor 1380. Men zou dan komen tot een ontstaan der broederschap omstreeks het midden der 14e eeuw of nog daarvoor.

Waar ligt dan de oorsprong van de stichting? Zekerheid is hierover door het ontbreken van stukken niet te krijgen, maar enige aanwijzingen in een bepaalde richting zijn toch wel te vinden.

Tussen 1170 en 1180 stichtte een zekere Gui te Montpellier in Frankrijk een hospitaal met een broederschap, waarvoor hijzelf de regels schreef en die hij stelde onder de bescherming van de H. Geest¹⁶⁾. Hij nam als voorbeeld hiervoor de regel en de bepalingen van de Johannieten, die als geestelijke ridderorde waren ontstaan uit het beheer van een hospitium voor pelgrims in Jeruzalem en dan ook Hospitaalridders werden genoemd. In het begin bestond Gui's communiteit alleen uit lekebroeders, maar weldra sloten zich ook priesters erbij aan. In 1204 werd Gui van Montpellier door paus Innocentius III naar Rome geroepen om de leiding van een groot hospitaal op zich te nemen. De paus had dit laten bouwen op de plaats van het oude Angelsaksische pelgrimsverblijf, dat al in 727 door koning Ine van Wessex was gesticht. Hij stelde dit hospitaal eveneens onder de bescherming van de H. Geest, het heette dan ook S. Spiritus in Sassia. Het zegel ervan vertoont de duif, het symbool van de H. Geest. Gesteund door de propaganda die de paus ervoor maakte in bullen van 1204 en 1207 maakte de orde grote opgang. Ze breidde zich van Rome over heel West Europa uit, in de 13e eeuw kwamen de duivenbroeders, zo geheten naar hun symbool, reeds naar Scandinavië.

Naast deze orde ontstonden nu ook H. Geestbroedersschappen van mensen die in de wereld bleven en hetzelfde doel nastreefden. Maar dat omvatte meer dan alleen maar het beheren van gasthuizen, paus Innocentius had in zijn bullen hun alle werken van barmhertigheid opgedragen. Een van hun belangrijkste taken was het inzamelen van giften voor de armen en het uitdelen daarvan, daarnaast verzorgden zij soms het onderhoud van kerken en kapellen.

Het is duidelijk dat de Stichting de Poth, zoals ze zich in de 15e eeuw aan ons voordoet, als twee druppels water op een dergelijke H. Geestbroederschap lijkt. Ze houdt zich bezig met inzamelingen van giften en uitdeling daarvan aan de armen, ze beheert een gasthuis, ze betaalt herstellingen aan de H. Geestkapel¹⁷⁾ en draagt later zorg voor de St. Rochuskapel. Wanneer het oude gasthuis minder nodig wordt door de uitbreiding van het Sint Pietersgasthuis in 1531, blijft een wandelhuis bestaan, waarvan de eerste vermelding uit 1532/33 dateert,¹⁸⁾ terwijl ongeveer in dezelfde tijd de broeders ook het beheer kregen (of reeds hadden) over het Pesthuis,¹⁹⁾ zodat de zorg voor vreemdelingen en zieken toch hun taak bleef ook al hadden ze geen gasthuis meer. Het symbool van de stichting De Poth was de duif boven de pot, zoals blijkt uit het grote schilderstuk van de regent Paulus Bor, dat in de regentenkamer hangt en door hem in 1658 aan het gesticht werd geschonken²⁰⁾. Nog wanneer in 1755 de regenten in plaats van de oude tinnen lepels en vorken voor hun maaltijden uit eigen zak zilveren aanschaffen, laten ze deze "met het Pothje en Duyfje daarboven, zijnde het gewoone merk van deesen huysse, graveren"²¹⁾.

Het lijkt dan ook niet nodig de naam van de broederschap af te leiden van de nabijheid der H. Geestkapel zoals Van der Leeuw doet. Heilige Geestbroedersschappen bestonden door heel West Europa en ook in Nederland. Zo haalt Van Bommel een Utrechtse giftbrief uit 1307 aan, waarbij door een zekere Ermbrecht en zijn familie een Heilige Geesthuis wordt gefundeerd en expresselijk als taak wordt gegeven het uitdelen van voedsel aan de "arme Huiszitten in die eere des Heiligen Geestes"²²⁾. Ook hier dus een combinatie van H. Geesthuis en armenbus of "pot". Men zou dan ook eerder geneigd zijn Van der Leeuws hypothese om te keren en niet de naam der broederschap af te leiden van die der kapel, maar juist de naam van de kapel te laten voortkomen uit die der broederschap. Zoals de S. Rochuskapel, gewijd aan de beschermster tegen de pest, bij het pesthuis kwam te staan, zou de H. Geestkapel kunnen zijn opgericht bij het gasthuis dat onder de Heilige Geestbroeders stond.

Hier komt men echter in botsing met de oude mening dat de H. Geestkapel het oudste godshuis van Amersfoort zou zijn, nog ouder dan de parochiekerk van Sint Joris. Zou dit zo zijn, dan ligt het ontstaan der kapel zo ver terug, dat het moeilijk wordt aan te nemen, dat ze gesticht zou zijn door of ten behoeve van de H. Geest-

Het embleem van De Poth. Schilderij van Paulus Bor in de Regentenkamer.

broederschap. Waar komt echter deze mening vandaan? Voor Van Bommel is het een "men zegt" zonder enig bewijs²³). Dat is het ook voor Verhoeven²⁴). De onbekende schrijver van het Chronicon deelt mee dat hij over de oorsprong ervan niets heeft kunnen vinden,²⁵) terwijl hij toch volgens eigen mededeling over een respectabel aantal bronnen beschikte. De ijverige snuffelaar Matthaeus die zowel Verhoeven als het Chronicon uitgaf en een enorme massa noten en uitweidingen eraan toevoegde, zwijgt er in alle talen over. Van Ingen schrijft: "Soo geseit en geloofd wordt, soo is het eerste kerckjen (als Amersfoort noch geen stadt en was) geweest d'H.Geestkerckjen aen de Langestraet by de Plaets, nu d'Vischmerct"²⁶). Afgezien van de omstandigheid dat verschillende berichtgevers van elkaar hebben overgeschreven, komt het er dus op neer, dat dit een traditie is die bestaat eind 16e en begin 17e eeuw over een meer dan drie eeuwen oude situatie, een traditie die verder door niets wordt gesteund. Het enige dat misschien op een grote ouderdom zou kunnen wijzen is de ligging aan de Plaets. Juist omdat de Vismarkt vanouds de Plaets (het Plein) heette zonder enige toevoeging zou dit het stadsplein bij uitstek kunnen zijn geweest en dan tot de oudste delen van Amersfoort hebben gehoord. Hier zou men dan dus een zeer oud kapelletje kunnen verwachten. Daar staat echter weer tegenover dat de Plaets waarschijnlijk een secundaire betekenis heeft gehad vergeleken bij de Hof.

De ontdekking van fundamentresten van de H. Geestkapel bij de restauratie der Lutherse kerk in 1941 heeft geen gegevens opgeleverd die conclusies over de ouderdom ervan toelaten²⁷). Eerst een uitgebreid archeologisch onderzoek naar de fundamenteën zou misschien enige opheldering hierover kunnen verschaffen, ook al zijn ze in 1941 ten dele onder het beton verdwenen. De onzekerheid blijft dan ook bestaan en zo lang blijft de hypothese dat de naam van de H. Geestkapel teruggaat op die van de Heilige Geestbroeders in weerwil van de uiterst vage traditie volkomen aanvaardbaar.

Maar ook afgezien daarvan menen we aannemelijk te hebben gemaakt, dat het ontstaan van de "Broeders van den Heiligen Geest, vulgo d'Poth" verder terug ligt dan tot nu toe werd aangenomen. Daarmee is de huidige Stichting De Poth met haar ononderbroken bestaan van meer dan zes eeuwen een der weinige nog steeds levende en werkende elementen uit de vroege tijden van de stad Amersfoort.

NOTEN

- 1) Deze oorkonde bij:
A. VAN BEMMEL, *Beschrijving der stad Amersfoort*, Utrecht 1760, I, p. 382-387.
J. VAN DER LEEUW, *Het gesticht De Armen De Poth te Amersfoort*, Amersfoort 1898, Bijlage II, p. 113-116.
Statuten en Huishoudelijk Reglement van de Stichting De Armen De Poth, p. 5-12.
- 2) VAN DER LEEUW, a.w., p. 113.
- 3) VAN BEMMEL, a.w., I, p. 382.
- 4) VAN DER LEEUW, a.w., p. 19.
- 5) VAN BEMMEL, a.w., I, p. 145.
- 6) JOHAN VAN INGEN, *Geschiedenissen*, uitg., inl. en aant. J.H.P. KEMPERINK in: *Archief Aartsbisdom Utrecht* 1956, p. 24.
- 7) VAN DER LEEUW, a.w., p. 20.
- 8) VAN DER LEEUW, a.w., p. 21.
- 9) VAN BEMMEL, a.w., I, p. 163 noot.
- 10) VAN BEMMEL, a.w., I, p. 313-315.
- 11) VAN INGEN, a.w., p. 141.
- 12) VAN INGEN, a.w., p. 27.
- 13) VAN DER LEEUW, a.w., p. 21.
- 14) VAN DER LEEUW, a.w., p. 77.
- 15) Gemeentearchief Amersfoort, charter nr. 49. Vriendelijke mededeling van de gemeente-archivaris Dr. J. Hovy.
- 16) Voor het volgende zie: G. SCHNÜRER, *Kerk en beschaving in de Middeleeuwen*, Haarlem 1949, II, p. 477 e.v. Over de H. Geestbroeders in Duitsland: VIRCHOW, *Der Hospitaliter Orden vom heiligen Geist, zumal in Deutschland*, *Monatsberichte der Königlich Preussischen Akademie der Wissenschaften zu Berlin aus den Jahre 1877*, Berlin 1878, p. 337-371.
- 17) VAN DER LEEUW, a.w., p. 67.
- 18) VAN DER LEEUW, a.w., p. 68.
- 19) VAN DER LEEUW, a.w., p. 95.
- 20) VAN DER LEEUW, a.w., p. 14.
- 21) VAN DER LEEUW, a.w., p. 49.
- 22) VAN BEMMEL, a.w., I, p. 162 noot. Van Bommel deelt mee dit te hebben ontleend aan Matthaeus. De korte inhoud van deze akte is te vinden bij I. LE LONG, *Historische Be-*

schryving van de Reformatie der Stadt Amsterdam, Amsterdam 1729, p. 235/36. Deze schrijft o.a.: "Aanmerkenswaardig is het ondertusschen, dat de Gasthuysen in d'oudste Stichting-Brieven doorgaansaan den Heyligen Geest zyn toegewydt, of Heylige Geests-Huysen worden genoemt". (ib. p. 235).

- 23) VAN BEMMEL, a.w., I, p. 163.
- 24) A. MATTHAEUS, *Rerum Amorfortiarum Scriptores duo inediti*, Lugduni Batavorum 1693, p. 74: "quod ante urbem conditam ibi suis creditur".
- 25) MATTHAEUS, a.w., p. 159: "Eius certa origo nondum inveniri potuit".
- 26) VAN INGEN, a.w., p. 141.
- 27) Op het gemeentearchief van Amersfoort berust een kort verslag van de resultaten door de inspecteur bouwtoezicht A.J. v.d. Tol, die in zijn inleidende historische beschouwingen aanneemt, dat de H. Geestkapel naar de broederschap is genoemd, maar gelooft aan een fusie van H. Geestbroeders en Potbroeders in 1447.

BEWONING VAN DE POTH IN DE 18e EN 19e EEUW

Dr. C. Lion Cachet

Zij, die nader in aanraking zijn gekomen met de Stichting de Armen de Poth, kortweg de Poth of ook wel eens de Pothhof, hebben zich wel afgevraagd wanneer de regelmatige bewoning op het terrein van de Stichting is begonnen. Het is immers algemeen bekend, dat de fundatie niet als hofje met huizen voor ouden van dagen is aangevangen. De taak van de Pothbroeders of Broeders van den Heiligengeest, zoals de bestuurders in de fundatieoorkonde van 8 juni 1447 worden genoemd, bestond uit het rondbrengen van uitdelingen of het houden van uitdelingen op een bepaalde plaats aan en voor de armen (de pot uuytdragen).

Ook had de fundatie toen reeds de taak op zich genomen van verpleging van zieken en ouden van dagen (Mr. J. van der Leeuw, *Het gesticht de Armen de Poth, Amersfoort 1898* blz. 20). Er is in 1448 sprake van een gasthuis (voor zieken) of een provenhuis (voor uitdelingen) in een gebouw of kamer gelegen naast de toenmalige Heilige Geest Kapel (nu de Ev. Lutherse Kerk) aan de Langestraat te Amersfoort.

In 1526 of 1527 kwam een nieuw provenhuis gereed aan de Pothstraat. Hier zetelde sedert dat jaar de broederschap (Van der Leeuw blz. 26) en hier werden de proven gereedgemaakt, die in de Sint Joriskerk werden uitgedeeld. Van een regelmatige bewoning van ouden van dagen is nog geen sprake. Het komt wel een enkele maal voor.

In de rekeningen van 1527/1528 en 1533/1534 is vermeld, dat men iemand tegen vergoeding levenslang opnam (Van der Leeuw blz. 79). Op het terrein van de Pothbroeders stond het in 1892 afgebroken Pesthuis, vermoedelijk al voordat de Pothbroeders hun zetel naar de Pothstraat in 1526 verplaatsten (Van Bemmelen, *Beschrijving der stad Amersfoort*, deel I blz. 390). Het Pesthuis stond onder beheer van de Pothbroeders. Naast het Pesthuis moet er nog een kleine woning geweest zijn, bestemd voor meer gegoede pestlijders, die tegen betaling blijkens een rekening uit 1523 hiervan gebruik konden maken (Van der Leeuw blz. 94). Zoals hieronder blijkt, zal hier en in later aan gebouwde huisjes de eerste permanente bewoning plaats vinden.

Er werden nieuwe pesthuisjes bijgebouwd: enkele waren er voor 1603, vier nieuwe werden gebouwd in 1657. Als er geen pest heerste werden deze woningen kosteloos ten gebruike afgestaan aan oude onvermogen personen (Van der Leeuw blz. 104). Na 1667 komt geen pest meer voor. Men bleef zich echter op het uitbreken van de pest voorbereiden. Eerst in 1738 werd de inventaris van het pesthuis, bedden en dekens, gezonden aan het stadskinderhuis en eerst toen was de mogelijkheid tot een blijvende bewoning geopend. Dit zou echter nog enkele tientallen jaren duren. De reden was de slechte economische toestand van de Republiek, met name de duurte van de levensmiddelen en dus van de proven.

Het resolutieboek van de regenten van 16 maart 1773 vermeldt nl. het volgende besluit:

"Het college expresselijk vergadert zijnde omme op de een of andere wijze sien te besorgen, dat dit huys, 't geen door de duur der levensmiddelen als anders, zeer ten agte-

Poort van de Poth aan de Coninckstraat.

ren was geraakt, in een beteren staat te brengen, wiert daartoe eerst geproponeert sekeres off seven kamertjens, staande alhier in dit gods huys, te repareren en in staat te brengen, dat deselve door arme menschen soude kunnen bewoont worden, en dat deselve haar in plaats van een proeve souden kunnen gegeven worden, dog sulks door alle de Regenten niet goedgekeurd worden", besluit het college de eerste 10 vrijkomen-de proven te laten uitsterven.

Wij moeten aannemen, dat op een later tijdstip dit plan tot uitvoering is gekomen, want de notulen van 28 februari 1784 vermelden, dat "in consideratie gegeven zijnde of nog niet twee à drie woningens met weinig kosten souden kunnen worden geappropriert om door arme menschen voor niet te laten bewoonen is daar op goedgevonden aanstaande vrijdag op de verhuuringe van landerijen, die gebouwen daartoe zullende dienen nader op te neemen". Het is duidelijk, dat hier bedoeld wordt op de rij burgerpesthuisjes, gebouwd in Noord-Zuid richting aangrenzend aan het hoofdgebouw. Het betreft hier 6 of 8 vermoedelijk éénkamer woningen.

Wij moeten wel aannemen, dat er sedertdien regelmatig bewoning heeft plaats gevonden. In de notulen van 8 januari 1810 is een regeling opgenomen om de regenten bij toerbeurt aan te wijzen "tot het vergeven of beschikken over de woningjes". Tegelijkertijd wordt bepaald, dat de regenten bij wegblijven een boete moeten betalen van 6 stuivers, voor telaatkomen 3 stuivers.

Op 8 juli 1811 is "geresolveert bij 't afsterven van een man of vrouw in een der huisjes wonende, die woning aan den langstlevenden over te doen gaan". Op 4 mei 1829 besluiten de regenten, dat "door het vertrek van Geertje van Randwijk de woning op de binnenplaats van dit gesticht vacant geworden zijnde, is geresolveerd dezelve woning om niet te laten bewonen door Reinier Heere en deszelfs huisvrouw tot wederopzeggings toe".

Zo is de regelmatige permanente bewoning definitief op gang. Het blijft deze jaren nog beperkt tot 6 (of 8) woningen.

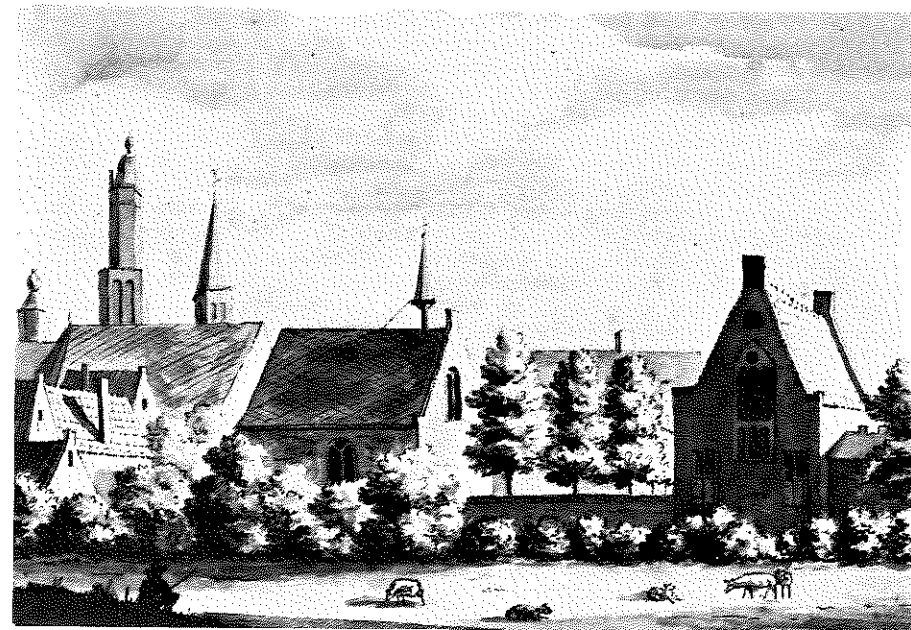
Ook in 1835 is het aantal woningen voor behoeftigen nog steeds zes. Dit blijkt uit het verslag van een merkwaardige buitengewone vergadering van het college op 31 augustus 1835. Een brief is binnengekomen van de Raad van de stad Amersfoort. Er is sprake van de oprichting van een militaire academie te Amersfoort "zooals zulks tevoren heeft bestaan te Breda". De raad stelt voor de gebouwen van de Poth te ruilen tegen "het gebouw vanouds genoemd het Bloklands gasthuis, staande aan de Langestraat om reden het het eerstgenoemde (de Poth) bijzonder geschikt is tot het daarstellen van een militaire caserne".

Het regentencollege staat niet afwijzend tegen dit - nooit verwezenlijkt - plan, maar wil in plaats van schadeloosstelling voor het verlies van de "zes huisjes voor behoeftige menschen zes dito woningen binnen deze stad waarover zou kunnen worden beschikt om door behoeftige mensen te worden bewoond".

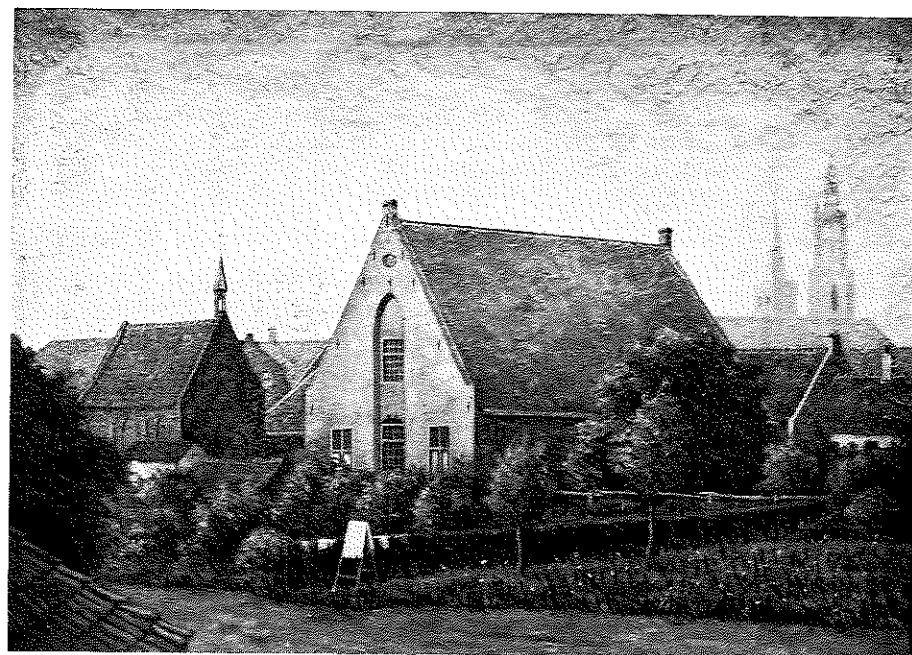
Tenslotte sturen de regenten aan Burgemeester en Wethouders van Amersfoort - op 23 februari 1855 - een eerste opgave, naar aanleiding van de inwerkingtreding van de wet van 1854 op de Armenzorg, waarin zij melding maken van de inrichting der stichting. In dit stuk is vermeld, dat "zes woningen aan dit gesticht behorende gratis ter bewoning (worden) uitgegeven aan weduwen of huisgezinnen". Nog steeds zijn dit de gerepareerde en verbeterde - oude burgerpesthuisjes uit de 17e eeuw.

De eigenlijke bouw van de woningen, die rondom het hoofdgebouw op het terrein van de Poth plaats vindt verloopt daarna in vrij snel tempo in een periode van 25 jaar: aanvangende in 1879 en eindigende in 1904.

De eerste nieuwbouw vond plaats in 1879 (notulen 1 december 1879). Vijf woningen werd gebouwd aan de Coninckstraat tussen de hoofdpoort (1669) en de kleine poort (1658). Kort daarna volgt de bouw in 1882 van 7 nieuwe woningen, eveneens aan de Coninckstraat (6 februari 1882). De kosten bedroegen f. 850,- per stuk (23 januari 1882). Er stonden dus nu 12 nieuwe woningen aan de Coninckstraat tussen beide poorten. Op de hoek Pothstraat-Coninckstraat was het daar staande gebouw als ziekenhuis voor besmettelijke ziekten (cholera) in gebruik bij de gemeente. De Pothstichting had dit gebouw in 1873 voor f. 1100,- aan de gemeente verkocht (6 oktober 1873).

Het Pesthuis. Tekening in O.I. inkt naar Pronk door Serrurier.

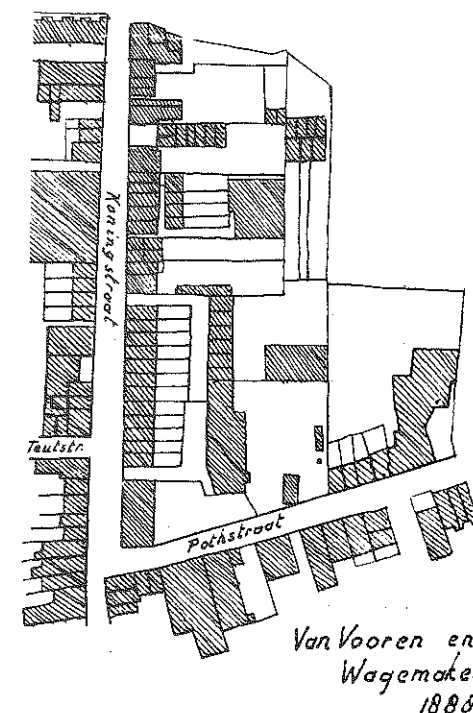
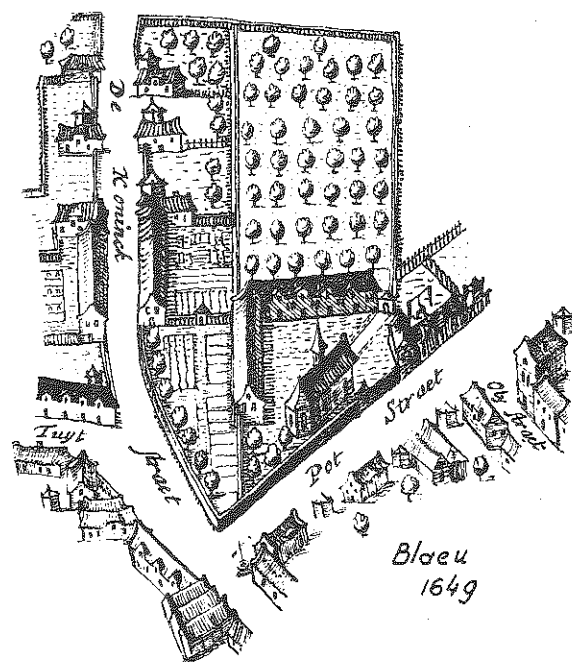
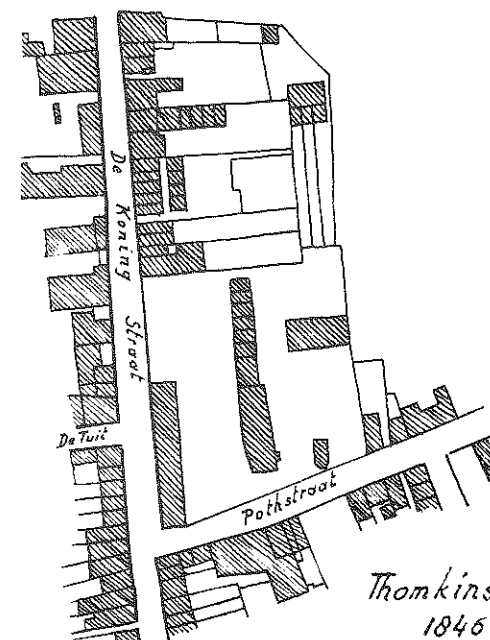
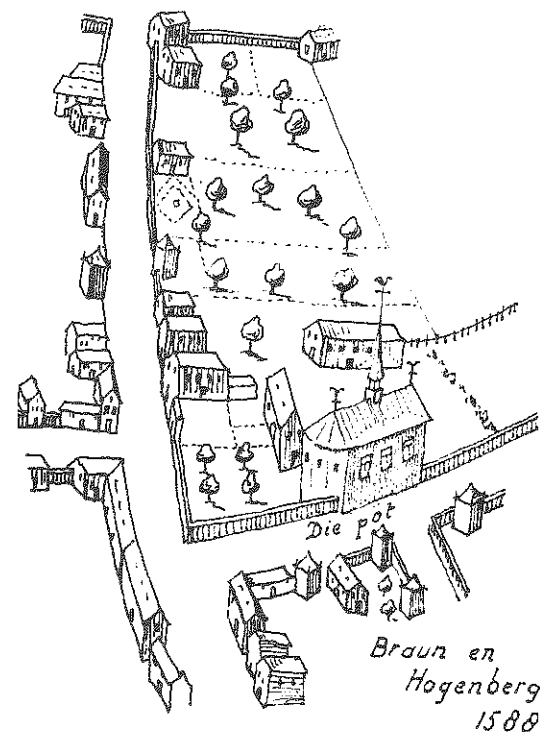
Het Pesthuis. Schilderij naar een foto uit 1892.

In 1890 volgde de bouw van 6 nieuwe woningen aan de Pothstraat. De woningen kosten f. 825,— (3 februari 1890). Men heeft bij deze bouwplannen op het punt gestaan om de Sint Rochuskapel (1507) af te breken voor nieuwbouw. Men wil in 1889 "aankoop van nieuwe woningen aan de Pothstraat na slechting van de Kapel, thans voor bergplaats van hout in gebruik" (5 augustus 1889).

Op 5 april 1894 wordt de eerste steen gelegd voor de 12 nieuwe huisjes aan de oostzijde van het terrein. Daar was het Pesthuis in 1892 afgebroken (not. 5 juni 1893 en 5 april 1894). De kosten zijn nu f. 900,— per woning geworden. Daarna volgen in 1901 8 woningen aan de noordzijde (Knoppers, Johs, Het gesticht de Armen de Poth blz. 21) en in 1902 nog 2 woningen ten noorden van de kleine, 2e poort (Knoppers, idem).

Ten slotte kocht de stichting in 1904 het voormalig ziekenhuis naast de hoofdpoot van de gemeente terug. Dit gebouw werd tot 5 woningen omgebouwd. In het verlengde van het hoofdgebouw waren in de 19e eeuw dus de bekende 6 woningen in gebruik. Bovendien was de Celzusterkamer verdeeld in twee localiteiten (zie plattegrond bijlage I bij Van der Leeuw). Na 1900 bleken deze woningen verouderd te zijn en bij vrijkomen zijn zij niet meer ter bewoning gegeven. In 1922 vond restauratie plaats der Celzusterkamer. De 6 oude woningen werden verbouwd tot de 4 nu bestaande woningen.

Na deze bouwactiviteiten bestaat de stichting nog steeds uit 49 woningen voor huisvesting van bejaarden.

DE POTH IN KAART

Dr. C. Lion Cachet

De Poth is herhaaldelijk min of meer nauwkeurig aangegeven op de verschillende plattegronden van Amersfoort.

Bij dit artikel zijn vier detailschetsen afgedrukt van de kaarten van Braun en Hogenberg (1588), Blau (1649), Thomkins (1846) en Van Vooren en Wagemaker (1888).

Ter aanvulling en verduidelijking zijn ook twee afbeeldingen opgenomen van het Pesthuis en directe omgeving: één van een tekening in oost-indische inkt van L.P. Serrurier (naar Pronk) uit 1729 en een van een olieverfschilderij naar een foto uit de tijd kort voor het Pesthuis is afgebroken. Op de tekening van Serrurier is van links op de foto naar rechts achtereenvolgens zichtbaar: de Sint Rochus Kapel, het gebouw van de Celzuster Kamer en het Pesthuis. Op het schilderij is bovendien zichtbaar uiterst rechts het aan de Celzuster Kamer grenzende burgerpesthuisje, het eerste uit de rij van de zes kleine woningen, die sedert het einde van de 18e eeuw regelmatig werden bewoond.

De vier genoemde kaarten, geven een indruk van de geschiedenis van de Pothbebouwing.

Allereerst Braun - Hogenberg. Het stichtingsterrein met de gebouwen is getekend liggend aan de Pothstraat (op de voorgrond gaande naar het oosten) en aan de Coninckstraat (gaande naar het noorden). Aan de Pothstraat en evenwijdig hiermede is de Sint Rochus Kapel getekend. In werkelijkheid ligt deze Kapel bijna Noord-Zuid en evenwijdig aan de Coninckstraat. De tekenaar heeft deze onjuiste situering van Van Deventer's plattegrond van Amersfoort (1545-1560) overgenomen. Ook Blau maakt deze vergissing. Op de kaarten van Thomkins en van Van Vooren-Wagemaker is deze fout hersteld. Verder is op de kaart van Braun-Hogenberg te zien het proevenhuis en het pesthuis, beiden ten noorden van de Kapel. Van de hoek Pothstraat-Coninckstraat naar het noorden gaande zijn achtereenvolgens getekend: de poort, die toegang geeft tot het proevenhuis en drie woningen. Toen men hier in 1669 een stenen tabaksschuurgang bouwen, waren deze opstallen nog aanwezig (verg. Van der Leeuw blz. 82 resolutieboek 1669 II fo 36). Op de kaart uit 1588 is het terrein afgesloten door een lage muur. Het zelfde resolutieboek spreekt over de vervallen toestand van "de muyren.... langs de Coninckstraat van den hoek tot aen den Hoff".

De toegangspoort op de kaart van Braun-Hogenberg is geschetst op dezelfde plaats als de huidige hoofdpoot met herinneringssteen "1669" herbouwd is in de vorige eeuw (zie afb.). In dat jaar werd, zoals vermeld, de tabaksschuurgang gebouwd (Van der

Leeuw blz. 83, 84, resolutieboek 1669 folio 46) "langes de Coninckstraat in den hof dezee goetshuys ende dit op der hoeck van de Pothstraat tegenover de pomp aldaer staende". Deze pomp is op de kaart van Blaeu op de hoek van de Pothstraat duidelijk aangegeven.

De stenen tabaksschuur was 180 voet = 54 m lang. Van der Leeuw deelt op blz. 84 mede, dat de schuur langs de Coninckstraat in tweeën was verdeeld, waarvan het zuidelijk gedeelte in 1873 aan de gemeente Amersfoort werd overgedragen als ziekenhuis. Op de kaart van Thomkins is de schuur wel, maar de tussen liggende poort niet ingeschetst. Dit laatste is wel duidelijk aangegeven op de kaart Van Vooren-Wagemaker uit 1883.

Het gebouw ten zuiden van de poort is in de toelichting op deze kaart afzonderlijk vermeld als "Inrichting tot verpleging van lijdende aan besmettelijke ziekten". Ook zijn op deze kaart langs de Coninckstraat ingetekend de 12 woningen, die in 1879 (5) en in 1882 (7) werden gebouwd. Ten noorden van de Celzusters Kamer zijn zowel op de kaart van 1846 als op de kaart van 1888 de zes woningen aangegeven, die hier telkens ter sprake kwamen als het oudste wooncomplex. Beide kaarten geven ook duidelijk de ligging van het pesthuis aan.

OUDE KAARTEN IN HET ARCHIEF VAN DE POTH.

Dr. W.J. de Boone

Een belangrijk gedeelte van de kosten voor voedseluitreiking door de Poth werd vroeger bestreden uit de opbrengsten van het land dat in het bezit van deze instelling was. Zo is het te begrijpen dat de regenten geïnteresseerd moesten zijn in ligging en toestand van die landerijen en dat ze prijs hebben gesteld op betrouwbare kaarten.

In het archief van de stichting worden zo, naast enkele andere losse kaarten, een tiental in kaart gebrachte opmetingen uit het midden van de zeventiende eeuw bewaard. Ze zijn alle tien in de tijd van 1653-1658 door éénzelfde landmeter-kaartenmaker vervaardigd, die zich tekent als D. van Groenou. Deze kaarten worden los in portefeuille bewaard en werden niet in één band samengebonden tot een zg. kaartenboek, zoals men dat bv. wel aantreft in het Pieters en Bloklands Gasthuis. Twee van de kaarten zijn wsch. omstreeks de eeuwwisseling opgeplakt op een harde ondergrond en ingelijst.

De tien kaarten betreffen de volgende stukken land, die gedeeltelijk op het ogenblik nog in het bezit zijn van de Poth; het jaartal achter de naam is het jaartal waarin de kaart werd getekend: de Koedijkken - 1653; 't Nijewelant - 1654; de Broetheuvel - 1654; de Barrecuyl - 1654; Cleyn Vlastuyn - 1655; Cleyn Landaes - 1655; Erf op Eekris - 1656; Erf op Overseldert - 1657; Erf in Leusderbroek - 1658; Middel Ronse-laer - 1658.

De landmeter-kaartenmaker D. van Groenou moet in het Utrechtse omstreeks het midden van de 17de eeuw geen onbekende zijn geweest. Van hem is de bekende, zeer zorgvuldige "Kaarte van de polders der Eemlantsche leeg (= lage) landen" (1666). Van deze kaart is een kopergravure gemaakt, zodat zij in meerdere staten en exemplaren bewaard is. De nauwkeurige gegevens hiervan zijn later overgenomen door Bernard du (of: de) Roy op diens "Nieuwe kaart van den Lande van Utrecht" (1696), die tot op de tijd van het kadaster min of meer heeft gediend als dé officiële kaart van deze streek.

Op het Rijksarchief te Utrecht berust verder nog een kaart van drie percelen land onder Heeswijck bij Linschoten, prov. Utrecht, gedateerd 1650, vervaardigd door D.B. van Groenou.

Ondanks de tweede voorletter zal men toch wel mogen aannemen dat hier dezelfde kartograaf aan het werk is als de auteur van de tien kaarten uit de Poth. (In de Index van het boekwerk Geschiedenis der Kartografie van Nederland, 1947, door S.J. Fockema Andreae en B. van 't Hoff wordt een D.A. Groenou genoemd, maar dit blijkt in de aangehaalde tekst een drukfout, bedoeld wordt de maker van de bovengenoemde kaart van de Eemlandse polders).

In de rijke verzameling van het Rijksarchief te Utrecht vindt men verder nog door deze zelfde D. van Groenou of Groenouw getekende kaarten in het kaartenboek van

het kapittel van Sint Pieter, nl. van landen te Breukelerveen en te Portengen, resp. uit 1651 en 1663, verder van land op Aesdom in Vinckerveen (1655), het Zuideind van Portengen (1661) en de Allemansweert onder Amerongen (1661).

In het archief van de Balje van Utrecht der Johanniter Orde treft men door D. van Groenou getekende kaarten aan van percelen aan de Voordorpse Dijk onder Oostveen (1656), onder Achttienhoven (1672) en een natekening door van Groenou uit 1672 van een kaart vervaardigd in 1609 door M. van Oort; ook van land te Achttienhoven.

Tenslotte kent men nog een natekening in kleuren door van Groenou (1667) van een oorspronkelijk door F. van Diepenem ontworpen "Caerte van de Proosdij van S. Jan te Utrecht" (1665). Uit al het bovenstaande mag men dus concluderen dat D. van Groenou in het Utrechtse werkzaam is geweest in de periode van 1651 tot 1672. Nadere gegevens ontbreken mij voorlopig.

Om terug te komen op de eerstgenoemde kaart in het bezit van de Poth, die van de beide Koedijkken, waarvan hier een verkleinde reproductie is opgenomen: het origineel werd in kleuren uitgevoerd op perkament, de maten zijn ongeveer 80 x 58 cm, de kaart, juist zoals die van Klein Landaes, is op een harde ondergrond opgeplakt en in zwarte lijst gezet.

De titel, links onder, luidt: "Caerte van de twee Erven, genaemt de Koedijkken, gelegen bij Amersfoort, behorende aent godts-huys van de Poth tot Amersfoort; ende zijn door mijn onderschrevene gewonen lant Meter in den Jare 1653 gemeten ende groot bevonden als hier besijden met de Letteren A B C aangewesen wordt - D. v. Groenou - 1654".

De twee erven zijn gelegen tussen de Hoevelakense en de Barneveldse, resp. de Sant- of Koedijker beek, welke laatste tussen beide eersten in stroomt. Het ene erf ligt op grondgebied van de gemeente Amersfoort, het tweede op dat van de voormalige gemeente Stoutenburg, nu Leusden; de scheiding tussen de beide Koedijkken is tevens gemeentegrens.

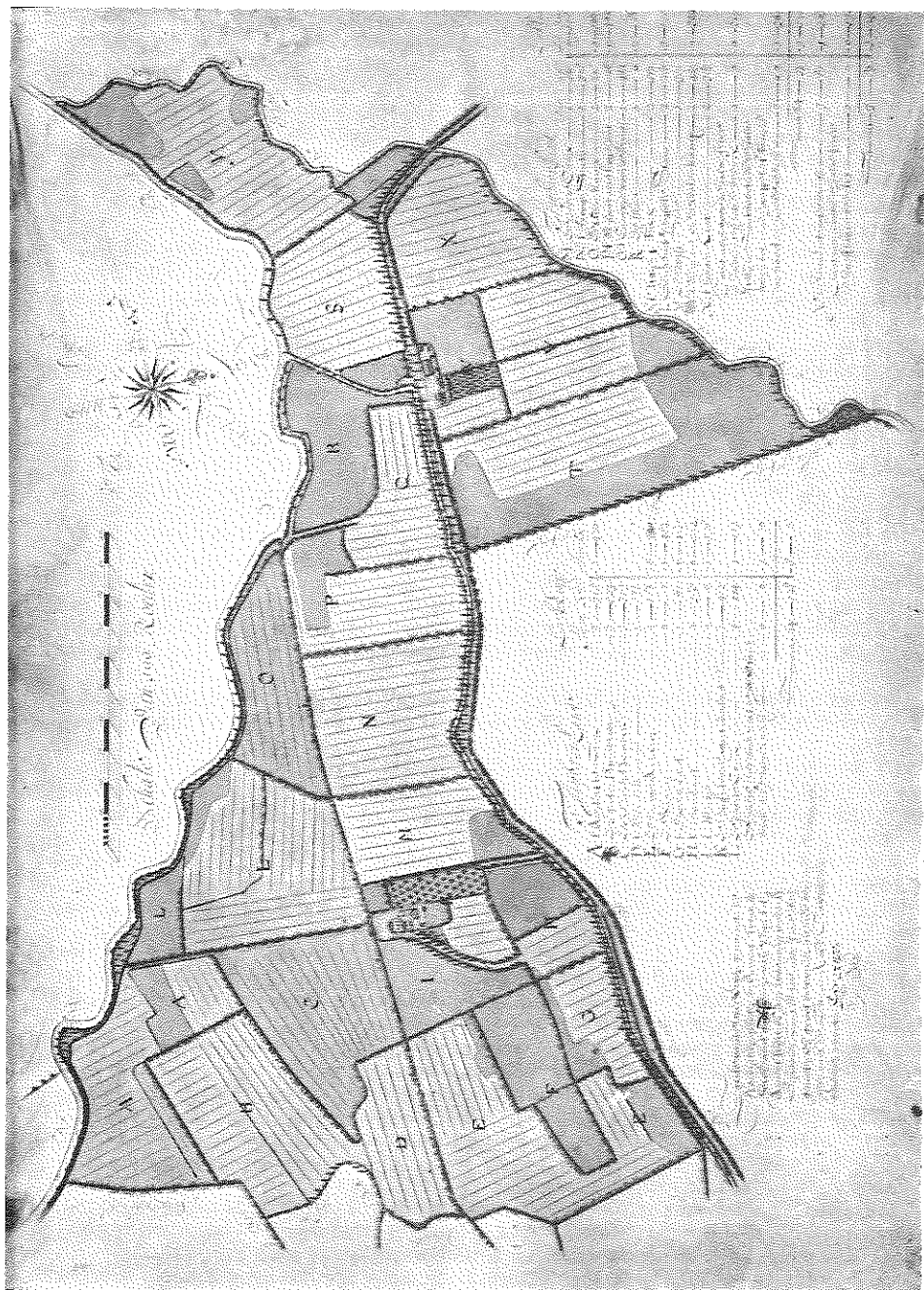
Anders dan wij gewend zijn, heeft de kaart niet het noorden boven, maar het zuid-zuidwesten. De fraai uitgevoerde noordpijl helpt echter onmiddellijk bij een juiste oriëntatie.

De verschillende percelen A tot en met X zijn in twee kolommen ondergebracht: "Saijbaer Lant" en "Leechlant", dit laatste moet hier betekenen "niet be-akkerd land"; het onderscheid zal van belang zijn geweest bij voorkomende heffingen, akkerland werd zwaarder belast.

Elk perceel dat op de kaart met een letter staat aangeduid draagt óf een eigen naam óf krijgt een nadere verklaring waarvoor het in gebruik is, met daarachter steeds de grootte in dammaten en roeden zaailand en onbebouwde grond. Zo omvat het meest westelijke erf, tegenwoordig de Eerste Koedijk, "de Peerdecamp, - 't Hooge Stuck, - de Steenkamp, - Weylant aent Koppelhout, - 't Campje voor de brugh, - de Maet, - 't Ney Stuck, - genaemt Pappelder Stam, - de Hofstede, - 't Weylant ende Watercamp, - 't Harde Lant"; terwijl de aantekening sluit met de zinnen: "komt nog voorts de halve Flier ende halve Hoefflaker Beeck. Item de Santbeek ende Halve wech tot aen Pappelder Stam ende dan voort de heele wech - N. genaemt Hogerbruch, comt noch voor de Halve Flier en Hoefflaker beek". Het andere erf omvat " 't Achterste Lant, - De grote Homdries, - de cleyne Homdries, - 't Berchkampje, - de lange Ackeres, - de Schants, - 't Broeklant, - 't Boulant, - 't Maetje, - de Hofstede, Bogart, Boulant etc., - de Peerdecamp, - de Halve Flierbeek met de halve Santbeek ende de halve wech".

De meeste hierboven genoemde namen - enkele geven moeilijkheden bij het lezen - zijn in het algemeen duidelijk genoeg, maar wat direct opvalt is de naam "de Schants" voor perceel F, uitsluitend niet-beakkerde grond. Als deze naam de herinnering vasthoudt aan een vroeger verdedigingselement, moet men terug gaan tot de tijd vóór 1653/4, de jaartallen die op de kaart staan vermeld. Intussen is dit een mooi voorbeeld dat men op oude kaarten soms interessante aanwijzingen kan vinden die men elders tevergeefs zal zoeken. Op het ogenblik is de naam "Schans" voor dit perceel niet meer bekend.

Interessant is ook het feit dat als belendend perceel van de Eerste Koedijk genoteerd staat "het erf Hilhorst", een bekende naam in onze streken!

Kaart van de Koedijken

Het verschil in kleuren en de lijnen in de verschillende percelen of het ontbreken daarvan hebben later in de kaartenmakerij hun eigen vaste betekenis gekregen. Zo zegt C. Koeman in zijn Handleiding voor de studie van de Topografische kaarten van Nederland 1750-1850 (uitgegeven in 1963), op p. 43: "De met evenwijdige lijnen geharceerde vlakken (meestal in een bruine kleur) geven bouwland weer. De weilanden dragen korte horizontale streepjes, zijn groen gekleurd, soms met een "grassprietje" aangevuld. De richting waarin de strepen van het bouwland lopen behoort de richting van de ploegvoor te zijn". Bij nadere bestudering van de kaart der Koedijken schijnt het bovenstaande nog niet helemaal van toepassing te zijn: weiland blijkt hier te worden aangegeven met egaal groen gekleurde vlakken, zoals men kan opmaken uit de namen van dergelijke percelen, zoals I = 't Maetje, R = de Maet, W = Weylant. De percelen met evenwijdige lijnen moeten akkerland voorstellen, wat ook valt af te leiden uit een naam: E = de lange Akkeres. Wat echter het verschil in kleur van dergelijke stukken betekent, b.v. O (lichtgroen) en Q (lichtoker) blijft voorlopig een vraag.

Tenslotte is het zeker het vermelden waard, dat de hier in kaart gebrachte gronden van de beide Koedijken nog steeds in het bezit zijn van de Poth, de oorspronkelijk daarbij behorende woningen zijn kortgeleden in eigendom overgegaan aan de pachters, maar in de gevel van de Eerste Koedijk prijkt ook nu nog het sprekende wapen van de Poth, de graap op drie poten, symbool van voedseluitdeling.

BRONNEN

- S. MULLER Fzn, *Cat. Archief Kapittel v. St. Pieter*, 1886, nos. 425, 476, 499, 617.
 S. HULLER Fzn, *Cat. Topogr. Atlas d. prov. Utrecht*, 1914, nos. 161, 185.
 J. DE HULLU en S.A. WALLER ZEPER, *Cat. Arch. Kleine Kap. en Kloosters*, 1905, nos. 304, 305, 306, 558.
 D.H. HUYGEN, *Inventaris Archief De Poth*. Ms.

TWEE ALTAARPANELEN IN DE REGENTENKAMER VAN DE POTH.

Dr. C. Lion Cachet

In de regentenkamer hangen aan de oostwand twee altaarpanelen. Het een is gedaateerd 1538 en stelt voor Christus' zalving te Bethanië. Op het andere paneel is het Laatste Avondmaal afgebeeld.

Het is niet zeker op welke wijze deze schilderijen in het bezit van de Poth zijn gekomen. Van der Leeuw vermeldt op blz. 85 van zijn boek over de geschiedenis van de Poth een inventaris van 19 oktober 1649, waarin is opgenomen: "Een water verwschilderij van 't avondmaal" en "een schilderij van Maria Magdalena".

Hoewel de schilderijen natuurlijk niet met waterverf zijn geschilderd en uit de hieronder volgende gegevens zal blijken, dat op de voorstelling niet Maria Magdalena is afgebeeld, is het duidelijk dat in de inventaris van 1649 de hier afgebeelde schilderijen zijn bedoeld.

Beide panelen zijn, ondermeer, beschreven door dr. H. Gerson, thans hoogleraar in de kunstgeschiedenis aan de Groningse Rijksuniversiteit (Kunsthistorische Mededelingen van het Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie, jaargang 4, 1949 blz. 5, 6). Dr. Gerson vergelijkt een drieliuk in het Utrechts Centraal Museum (Het Heilige Avondmaal cat. 1952 no. 289) met de schilderijen in de Poth. Hij vindt: "de stylistische overeenkomst met het Utrechts avondmaal treft: de drukke decoratie, de baardige koppen in profiel, de onrustige beweging van handen en voeten, evenals de gehele opbouw van de ruimte". Verder ziet hij een duidelijke invloed van Jan van Scorel bv. in de naar rechts weglappende Judasfiguur van het avondmaalpaneel in de Poth. Beide panelen mogen dus worden beschouwd als afkomstig te zijn uit de Utrechtse School van de 16de eeuw.

Het Laatste Avondmaal.

Het ene paneel met de voorstelling van het Laatste Avondmaal heeft als neventafereel de voetwassing door Christus van de discipelen, de hof van Gethsemané, het weggaan van Judas en de gevangenneming.

Een bespreking van het andere schilderij volgt hieronder, maar vooraf vermeld ik, dat de lijsten van beide panelen zijn voorzien van latijnse randschriften.

Deze teksten luiden:

I. *Voor het Avondmaal:*

O sacrum convivium in quo XPS sumit^r
recolitur memo(ria) passionis eius
mens(im) pletur gracia
et future gl'ie (n)obis (pignus datur)
(Acci) pite et comedite
Hoc est e(ni)m ~ co(rp)us meum
Exemplum (dedi vobis ut qu)em admodum ego feci et vos fa(ciat)is

O heilig gastmaal waarin Christus wordt genuttigd,
de herinnering aan Zijn lijden weer wordt overdacht,
de geest wordt vervuld met genade
en ons het onderpand wordt gegeven der toekomstige heerlijkheid.
Neemt en eet mee
Want dit is ~ mijn lichaam.
Ik heb u een voorbeeld gegeven opdat zoals ik gedaan heb
ook gij zoudt doen.

II. *Voor de Zalving te Bethanië:*

(Rig)avit lachrimis pede(s) eius ~ et capillis tersit ~
Dimissa sunt ei (pe)ccata multa ~ quoniam dilexit mul(t)um
A phariseo ~ es invitatus ~ Marie ferculis ~ saturatu(s) ~
Maria optima partem elegit que nō auferetur ab (ea)

Zij besproeide Zijn voeten met haar tranen ~ en droogde ze af met haar haren. ~
Vergeven zijn haar vele zonden, ~ omdat zij veel heeft liefgehad. ~
Door de farizeeër ~ zijt Gij uitgenodigd, ~ met de spijsen van Maria ~ verzadigd. ~
Maria heeft het beste deel verkoren, dat haar niet zal ontnomen worden.

(Tekst en vertaling van de heren J.H.P. Kemperink en Dr. L.M. de Rijk)

De lijsttekst van het tweede schilderij vermeldt ten aanzien van Maria dat "vergeven zijn haar vele zonden" en "door de Farizeeër zijt Gij uitgenodigd". Kennelijk denkt de opsteller van deze woorden aan het verhaal vermeldt in het Evangelie van Lucas (8 : 36-50): Een Farizeeër Simon nodigt Christus uit en een vrouw aangeduid als "een zondares" zalft Christus' voeten.

Vandaar dat dit schilderij - naar zal blijken ten onrechte - steeds is aangeduid als de maaltijd "waarbij de boetvaardige zondares Christus' voeten wast (Gerson) of als "de maaltijd bij Simon de Pharizeeër" (Catalogus van de Tentoonstelling van Noord-Nederlandsche Schilder- en Beeldhouwkunst vóór 1575, Utrecht 1913 no. 59).

De schilder heeft echter een ander Evangelie als voorbeeld genomen. Het verhaal van de zalving van Christus komt in elk van de vier Evangelien voor, maar wordt telkens enigszins anders verteld. In Mattheus 26 heet het de maaltijd in Bethanië bij Simon de melaatse; een vrouw met een albasten vaas gooit deze uit op Christus' hoofd. In Marcus 14 is een verhaal van gelijke strekking opgetekend.

In Lucas 8 daarentegen wordt niet over Bethanië gesproken en niet over Simon de melaatse, maar over Simon de Farizeeër en over een vrouw "welke een zondares was". Deze vrouw bracht een albasten vaas en zalfde Christus' voeten. Van Maria (en Martha) is hier geen sprake.

Het gastmaal te Bethanië.

Ten slotte vinden wij in het Johannesevangelie (hoofdstuk 12) de voorstelling, die hier is afgebeeld: Vermeld wordt, dat Christus in Bethanië is, dat Lazarus was opgewekt en mede aanzat aan tafel (op het paneel de bleke figuur rechts van Christus) dat Martha diende (links in het midden achter Christus' stoel), dat Maria de voeten van Christus zalfte en deze droogt met haar haren (links op de voorgrond). Dit Evangeliehoofdstuk verhaalt verder, dat Judas Iskariot (rechts op de voorgrond met puntbaard) vraagt waarom de zalf niet is verkocht ten bate van de armen.

Direct op dit verhaal volgt in het Johannesevangelie de intocht van Jezus in Jeruzalem (rechts boven op het schilderij). Het is dus wel duidelijk, dat deze voorstelling niet weergeeft de boetvaardige zondares bij Simon de Pharizeër (Lucas 8) maar de zalving te Bethanië met Lazarus, Maria en Martha (Johannes 12).

Het schilderij is verder nog merkwaardig, omdat behalve het jaartal op de tegelvloer ook nog een keer dit jaartal (1538) voorkomt boven op een schild. De Utrechtse catalogus van 1913 zegt hiervan: "in een renaissancehal met een tympanon boven de porfieren Kroonlijst dragen twee mannen een schild met het jaartal 1538". De betekenis van de letters op de tegelvloer is nog niet verklaard. Tenslotte is op dit schilderij merkwaardig de aan de wand hangende triptiek in rode lijst, voorstellende Abraham en Melchizedek (Genesis 14 : 18-20), de mannaregen en Elia, de Engel en de berg Horeb op de achtergrond (1 Koningen 19 : 5).

Nog vermeld moet worden, dat de achterzijde van dit paneel een zeer gehavende voorstelling geeft van de geseling.

Op de achterzijde van het andere schilderij is een eveneens gehavende voorstelling van de Kruisiging zichtbaar.

Beide panelen verkeren aan de voorzijde in goede staat en kunnen bezichtigd worden na vooraf gemaakte afspraak met de huismeester van de Pothstichting.

EEN SCHILDERIJ UIT DE ST. JORISKERK?

J.M. Reinboud

"Een zeer belangrijke "Salvator Mundi" uit het einde van de 15de eeuw, op paneel geschilderd, bezit het gesticht "De Armen de Poth", vermoedelijk van ouds eigendom van de Broeders van den Heiligen Geest, van wier godshuis dat van "De Poth" de rechtstreekse voortzetting is." (1)

Zo schreef prof. dr. G.J. Hoogewerff in 1959 over een schilderij waaraan hij reeds vele jaren eerder in een voetnoot aandacht besteedde toen het paneel nog in museum "Flehite" in bruikleen hing: "Het museum Flehite bezit ook een zeer indrukwekkende Salvator Mundi, blanke gestalte, meer dan levensgroot, uit het laatste kwart der 15de eeuw, op paneel. In historisch verband kan deze figuur nog niet worden gebracht. Zij is goed bewaard." (2)

Dat is alles wat er beschreven staat van dit paneel, dat binnen de oorspronkelijke lijst nu weer in de regentenkamer van "De Poth" hangt. De afmetingen binnen die lijst zijn 208,5 x 70,7 cm. Het komt al voor in een inventaris van 19 oktober 1649: "Een hooge schilderye van Salvator", hangende in het voorhuis. (3). In dezelfde inventaris worden schilderijen vermeld die afkomstig zijn van de grote begunstiger van "De Poth", één van haar regenten, de op 7 dec. 1626 overleden Jordanus van der Maeth, die in de St. Joriskerk begraven ligt onder de grootste zerk van de kerk, in de zuiderbeuk op de grens van de ruimte vóór de toren en het zuidportaal. (4) Tot die schilderijen behoren: "Een memorie-tafel met twee deuren van 't geslacht Vermaeth daerin d'offerhande van de H. drie Koningen....." (daarna volgt de aantekening van de Salvator Mundi) en "Zes tafereelen van de contrefeytsels van Jorden van der Maeth ende zijn vrunden". (5) Het was in het kader van de Driekoningen-tryptiek, dat Hoogewerff zijn voetnoot plaatste over de Salvator.

De Salvator Mundi.

We kunnen dit paneel als volgt beschrijven: uit een nis met ronde boog stapt een staande Christus-figuur a.h.w. naar buiten. De rechterarm is loodrecht opgeheven, waardoor de mouw is afgegleden tot achter de elleboog. De hand maakt de bekende zegen met wijs- en middenvinger gestrekt omhoog, ringvinger en pink daarvóór haaks gekromd. In de linkerhand draagt hij een kristallen wereldbol, waarin men een landschap onderscheidt: op de voorgrond donkergroen bos, daarachter blauwige bergen tegen een lichte achtergrond die naar boven toe in diepblauw overgaat. De bol is gevat in een gouden, omgekeerd T-vormige band, bekroond met een aan de einden met rozetten versierd kruis.

De gestalte is gekleed in los afhangend wit gewaad, aan de hals, mouwen en zoom afgezet met een goudborduurzel; het lijkt met de linkerarm iets opgenomen te zijn. Het gezicht is volgens het bekende Lentulustype (6): donker glad haar met de scheiding in het midden en eindigend in enkele krullen; het gelaat nogal breed en vlak geschilderd, de oren iets zichtbaar, de ogen donkerblauw, de neus recht, de baard, die licht gevorkt is, iets lichter dan het hoofdhaar, de inplanting van de snor terzijde van de mondhoeken. Achter het hoofd is een aureool aanwezig, bestaande uit (drie armen van) een kruis eindigend in dubbele liele-motieven; de cirkel van de aureool bestaat verder uit sterren, aan weerszijden 9 boven en 3 onder de dwarsarm van het kruis; zij is opgenomen in de egaal-blauwe achterwand, die ook met sterren bezaaid is, van de toeschouwer uit gezien 14 rechts boven de linkerarm en 12 links, waarvan 2 onder de zegenende rechterarm. Het licht valt, van dezelfde kant af gezien, in van links, waardoor scherpe schaduwen vallen op de grijs-geschilderde grond van de nis. Het valt op, dat de wat teruggehouden linkervoet in de slagschaduw te licht is geschilderd; de rechtervoet steekt naar voren uit over de rand van de nis; op die rand staat de titel van het schilderij "gebeeldhouwd": SALVATOR MONDI (!). Deze tekst begint links bij de lijst, de twee woorden zijn gescheiden door een arabesk; op een dergelijke wijze wordt ook de ruimte na de tekst afgewerkt, die nogal groot is uitgevallen. Het is duidelijk dat het paneel nog in de oorspronkelijke lijst aanwezig is. Op de afmetingen en de vormen daarvan kom ik aan het eind van het artikel terug.

Persoonlijk vind ik het schilderij sterk overeenkomen met "Maria op de Zodenbank", door Bouvy beschreven als "Noordnederlands werk uit het einde der vijftiende eeuw" (7). De catalogus van het Aartsbisshoppelijk Museum in Utrecht, waar dit stuk zich bevindt, vermeldt het als schenking van mgr. G. W. van Heukelum, de stichter van het museum. (8). Helaas vermeldde Van Heukelum nooit de herkomst van zijn stukken; dank zij zijn medewerker en opvolger, mgr. A. E. Rientjes, weten wij dit, voor zover het de plaatsnamen betreft, wel van een aantal beelden. Daardoor weten wij ook dat van de vele beelden die het museum van mgr. van Heukelum ten geschenke kreeg, er zeven uit Amersfoort afkomstig waren (9). Het lijkt mij niet onmogelijk dat ook het paneeltje (37 x 27) van "Maria met Kind op de Zodenbank" uit Amersfoort afkomstig is. Hoewel het bewijs nooit te achterhalen zal zijn, kan het identiek zijn aan het "schilderie van onze lieve vrouwe met haar kint op de schoot", dat behoorde tot het rijke schilderijen bezit van het Sint Elisabeth's Gast- of Ziekenhuis in Amersfoort (28 stuks in 1800!). Dat schilderij was echter al verdwenen toen Van Beurden het kunstbezit in 1924 beschreef en o.m. bovenstaand citaat overschreef uit een inventaris van 1641 (10). In de inventaris van 1712 is sprake van "twee L. Vrouwe stuckgens".

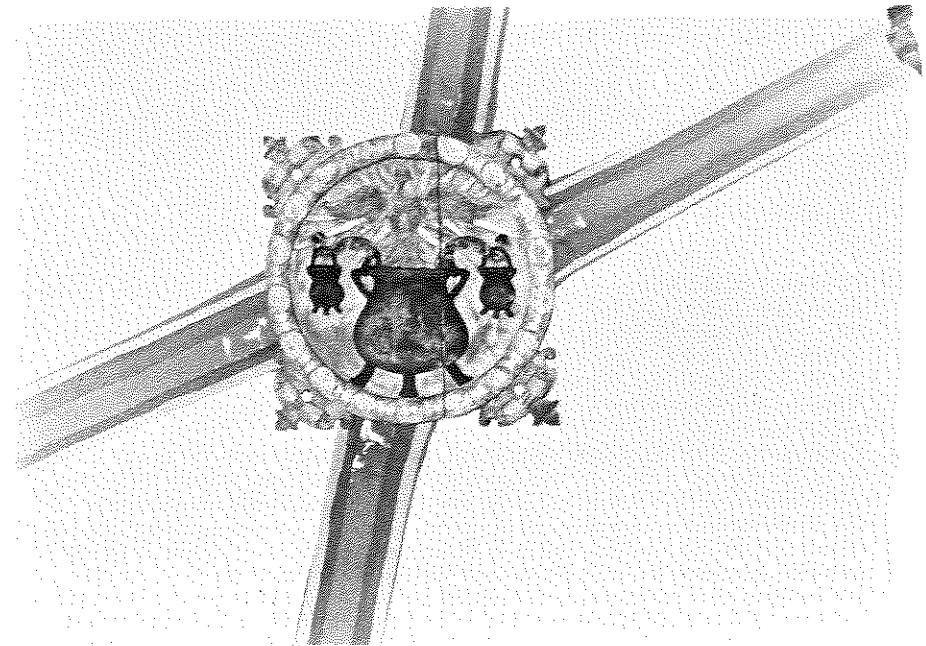
Ik grond mijn mening over dezelfde herkomst van beide werken op een aantal stijl-overeenkomsten: de zware plooienvol van de gewaden (misschien ook de overeenkomst van de borduurranden), de lijnige afwerking van de haarval naar de schouder en vooral de vlakke behandeling van de handen en de nogal brede gezichten; beide panelen vertonen ook een egale achtergrond. Dat het zo vaag "Noord-Nederlands" wordt genoemd, maar uit een Amersfoorts atelier afkomstig zou kunnen zijn, lijkt mij ook niet vreemd. Bij de beelden uit Amersfoort, die al genoemd zijn, blijkt de verbinding met het oosten (de Gelderse kunst) veel evidenter dan met Utrecht. De Utrechtse heuvelrug is eeuwenlang een sterke belemmering geweest voor de verbinding van Amersfoort met Utrecht. Dat een jonge kunstenaar van Amersfoort via de waterlopen gemakkelijker naar Amsterdam en vandaar naar Haarlem kwam, lijkt mij geen vreemde veronderstelling. Het zou in dit verband de typisch "Hollandse" aspecten in beide werken kunnen verklaren. (11).

Het is ook niet zo vreemd om te denken in de richting van een Amersfoortse schilder-traditie. In zijn courant-artikelen schreef ook Hoogewerff al i.v.m. het bestaan van een reeds in 1627 aangevangen "Naemboek" (12) van het St. Lucas-gilde dat al vóór 1630 bestond: "Het is evenwel uitgesloten, dat een St. Lucasgilde uit het niets ontstaat. Waar het wordt ingesteld en wortel schiet, moeten de beroepen van hen "die zich met het pinceel generen" al voordien tot ontwikkeling zijn gekomen". En hij wees op de muurschilderingen die in de Sint Joriskerk aan het licht kwamen en met name ook op de "buitenschildering" aan die kerk, die hij omstreeks 1560 dateerde. Sindsdien is bekend geworden, dat zich onder deze schildering van de "Weg naar Golgotha" en de op de steunbeer aanwezige "Christus op de koude steen" eerdere schilderingen met dezelfde motieven bevonden (13).

Op grond van dit alles durfde ik de hiervóór beschreven identificatie wel te suggereren, al laat ik het graag aan de ter zake bevoegden over tot een uitspraak te komen. Het zou overigens voor lokale historici in Amersfoort een opgave kunnen zijn namen van kunstenaars te noteren uit de stedelijke rekeningen, die nog uit de 15de en het begin van de 16de eeuw aanwezig zijn, als ze er in voorkomen.

Hoogewerff noemde de Salvator Mundi uit "De Poth" "zeer belangrijk" en "zeer indrukwekkend". Het opvallende is wel in de eerste plaats, dat de figuur als totaal is weergegeven; in veel gevallen is in de literatuur slechts sprake van half-figuren (14). De schilder heeft zich wel aan de geijkte vormgeving gehouden, die beschreven is als van typisch noordelijke herkomst te zijn en gebaseerd op uitgangspunten die de "Meester van Flémalle" zou hebben ingevoerd (15). Carla Gottlieb, die de ikonografie van de "Salvator Mundi" behandelde, wees er daarbij op dat in de kristallen globe zeer vaak de symbolisch bedoelde weerspiegeling van een kruisraam voorkomt. Op het onderhavige stuk ontbreekt die echter, hoewel de titel op het voetstuk onmiskenbaar aangeeft wat hier uitgebeeld was. Zij vroeg zich ook af waar de figuur-in-volledig lengte zijn oorsprong vond en beschreef daarbij twee werken: één van de "meester van 1499" uit Brugge en een ander van de "Meester van de Mansi Magdalena" van ca. 1530 uit de omgeving van Quinten Metsys. Nu is het merkwaardig dat de Amersfoortse Salvator voor wat de attributen betreft wel overeenkomt met dit laatste werk, niet met het eerstgenoemde. Daarin ligt de wereldbol aan de voeten van de Christus-figuur en houdt hij een opengeslagen Bijbel in de linkerhand. Datzelfde motief kennen we van een gebeeldhouwde Salvator, die Leeuwenberg toeschrijft aan de "Meester van de Utrechtse Stenen Vrouwenkop" en dateert op ca. 1525 (16). Het beeld staat in het Rijksmuseum in Amsterdam. Tot de beelden in het bezit van het Utrechtse Aartsbis-schoppelijk Museum behoort een Salvator Mundi, die volgens overlevering afkomstig is van een fontein aan de koormuur in de kapittelhof van St.-Marië te Utrecht en gedateerd wordt op omstr. 1500 (17). Maar ligt bij die van 1525 de bol aan zijn voeten en houdt ook hij een Bijbel in de linkerhand, bij de tweede ligt alleen de Bijbel aan zijn voeten en gebruikt hij de linkerhand om zijn gewaad op te houden. De daardoor ontstane plooi doet wat denken aan die van de Amersfoortse geschilderde Salvator. Zou dit alles een indicatie kunnen inhouden, dat het motief van het noorden naar het zuiden is gekomen? Ook hier is het woord aan de deskundigen.

Tenslotte meen ik wel een sterke suggestie te kunnen doen betreffende de plaats waar het paneel uit "De Poth" oorspronkelijk heeft gehangen. Ik gaf reeds de binnenmaten van het paneel; de buitenmaten van de oorspronkelijke lijst zijn: 226 x 88 cm, met daarbovenop nog een uitstekende naar voren gewelfde kap, 12 cm. hoog en uitlopend van 93,2 cm. aan de basis tot 103 cm. aan de voorkant van de bovenrand. Nu is het interessant dat er in de St. Joriskerk één vierkante pilaar staat die precies de breedte van 88 cm. heeft en dat is de laatste vierkante pilaar vóór de toren aan het middenschip. De opgebogen rand van de kap op de lijst zou kunnen passen tegen de richel van die pilaar. Deze pilaar vormt de afsluiting van het ietwat omsloten gedeelte van de kerk bij binnenkomst door het zuidportaal. En één van de beide gewelfschotels in deze ruimte vertoont het bekende embleem van de stichting "De Armen de Poth", nl. de zwarte pot met erboven het symbool van de Heilige Geest, de duif. Voor de andere gewelfschotel - een rode roos - wordt wel eens gedacht aan de "Lutherse" roos. Misschien is dat zo, maar ik ben geneigd de roos als embleem te zien van een aan "De Poth" verwante stichting, "Der Armen Noodhulp, of Stads Kinderhuis", die ook uit de H. Geest-Kapel stamt (18). Het lijkt mij in ieder geval duidelijk dat deze hoek van

Het embleem van De Poth in het gewelf van de S. Joriskerk.

de Sint Joris bij "De Poth" in gebruik was en dat daar vele "proven" werden uitgebeeld. Maar de mogelijke plaats van het hier behandelde paneel zou kunnen betekenen dat in die hoek het "Poth-broeders-altaar" heeft gestaan en dat de "Salvator Mundi" er het altaarstuk van was.

Ik wordt gesterkt in die mening door het feit dat Jordanus van der Maeth er heel wat moeite voor over moest hebben om vlak bij die plek begraven te worden. Want de reusachtige grafzerk is slechts twee graven (nog geen anderhalve meter) van die pilaar verwijderd (19). Jordanus van der Maeth - die met zijn andere nalatenschap ook dit graf aan "De Poth" naliet - bezat in 1625 vijf graven elders in de kerk: drie in de "Middelkerk" (beun 22, de graven 8 en 9; beun 23 graf 9) en twee - een dubbelgraf in dit geval - in de "Noordkerk" (beun 12, de graven 7 en 8). Waarschijnlijk was graf 7 dat van zijn vader Gijsbert, die daarin tussen 20 juli en 19 aug. 1594 op 76-jarige leeftijd begraven was (20). Jordanus ruidde vier van deze graven op 3 mei 1625 voor vier graven in de "Zuidkerk" (beun 15, de nrs. 3 en 4, beun 16, 4 en 5), "ende sall Jorden vander maeth op dese vijf getransporteerde graven inde zuytkercke gelegen een sercke leggen & tot een kelder mogen maken". Zijn erfgenamen ruiden na zijn dood graf nr. 7 in beun 12 van de "Noordkerk" (had Jordanus het graf van zijn vader ongestoord willen laten?) met Anthonia Buijs wed. van Jan Philipsz om ook het naastgelegen graf 3 van beun 17 in de "Zuidkerk" er bij te krijgen, hier kon de toegang komen van de grafkelder (21).

Al met al een groot aantal aanwijzingen om het paneel uit "De Poth" met aan zekerheid grenzende waarschijnlijkheid als oorspronkelijke plaats de genoemde pilaar toe te wijzen. Daar deze pijler gepleisterd is, was nog niet na te gaan of er gaten aan te wijzen zijn die corresponderen met de aan de lijst van het paneel (38,5 cm. onder de bovenrand) aanwezige oude ophang-ogen.

Daar alle overige overeenkomstige pilaren veel minder breed zijn, lijkt dit de enige plaats. Omgekeerd zou men er uit kunnen concluderen dat het paneel juist voor die plaats alleen werd besteld. Daarvoor zou ook kunnen pleiten de door de kunstenaar uitgewerkte rand van de nis, waaruit de Christus-figuur naar voren treedt. Deze lijkt in vorm sterk op andere retabel- en altaar-nissen in de Joriskerk en is verder verwant aan de simpele aanzetten van de bogen die men aantreft aan de vierkante pilaren in dit gedeelte van het kerkgebouw.

NOTEN

- 1) G.J. HOOGEWERFF, *Amersfoortse schilders in vroeger eeuwen* in: Amersfoortse Courant, Eeuwfeestnummer 12.6.1959.
- 2) Idem - "De Noord-Nederlandsche Schilderkunst", dl. II, 1937, p. 257.
- 3) J. VAN DER LEEUW - "Het Gesticht De Armen de Poth", 1898, p. 86.
- 4) H. HALBERTSMA - *Vijf artikelen betreffende de grafkelder en de erfenis-kwestie van Jordanus van der Maeth* in: De Amersfoortse Courant ("Uit 't hart") van 12, 19 en 27 maart, 8 en 21 april 1971.
- 5) De nog in "De Poth" aanwezige tryptiek wordt verwant geacht aan het werk van de "Meester van de Virgo inter Virgines" (Hoogewerff, ibid. als noot 2 en K.G. Boon in een ongedateerde studie over deze Meester (Nijgh en Van Ditmar, Rotterdam/'s-Gravenhage) p. 32). Het drieluik is een memorietafel geweest voor de eerw. heer Thomas van Snoel, die ook bij de kribbe knielt; het hing kennelijk in de Pieterskerk (in Utrecht?); hij was 25 mei 1526 gestorven. Dit stuk is kennelijk bij Jordanus van der Maeth terecht gekomen van zijn schoonzuster Anna Wilhelmina van Snuell, die als weduwe van Evert van der Maeth van 1604 tot 1610 Generale Moeder was van het St. Elisabeth's Gast- of Ziekenhuis (zie de uitgave hierover van A.F. van Beurden (1924) p. 98) en die in 1615 honderd gulden schonk (ibid. p. 87). De afkondigingen van het huwelijk van Evert van der Maeth en Willemten Jan van Snuels en die van Jorden van der Maeth en Joffr. Joanna van Droffeler komen voor in de resolutieboeken van Amersfoort resp. op 9 (7) juli 1590 en 15 april 1591. Dat Evert en Jorden broeders waren maak ik op uit het feit, dat er geen andere Van der Maeth's meer in Amersfoort voorkwamen, bovendien treedt bij beide huwelijksinschrijvingen dezelfde getuige op, Jacob Gerritsz. Zie hiervoor: J.G. SMIT, *Huwelijken voor Schepenen van Amersfoort* in: Jaarb. Centr. Bur. v. Genealogie XXVII (1973), p. 181 vv, de inschrijvingen resp. p. 191 en 192.
In verband met de moeilijkheden bij Jordanus' huwelijk noemt Smit als zijn vader de katholieke burgemeester van vóór de alteratie Gijsbert van der Maeth. Zie voor deze laatste ook noot 20.
- 6) K. KUNSTLE - "Ikonographie der Christlichen Kunst", Bd. I, 1928, p. 613 en de letterlijke tekst van deze vermeende getuige van Christus' uiterlijk - Lentulus zou voorganger zijn geweest van Pontius Pilatus - ook op een Zuidnederlands diptiekje bij D.P.R.A. BOUVY - "Schilderkunst" ("Kerkelijke Kunst I", Bussum 1965) pp. 45/46.
- 7) BOUVY - ibid. p. 46. Afbeelding III (in kleur) t.o. p. 33.
- 8) *Catalogus der Schilderijen, Aartsbisshoppelijk Museum Utrecht* (uitgave 1933), nr. 545, omstreeks 1500, p. 47.
- 9) *Beeldhouwkunst Aartsbisshoppelijk Museum Utrecht* (1962) vermeldt dit bij de nrs. 142, 208, 228, 239, 252, 255 en 260. Nr. 208 is een "H. Maagd met Christuskind, staande op een Maansikkel" (Afb. 74), 66 cm. hoog, kennelijk een "Maria in de Sonne". I.v.m. het volgende (zie ook noot 10) is het interessant dat in een inventaris van St. Elisabeth in 1628 voorkomt: "een kastgen met een L. Vrouwbeeldt daerin, (en) een tafereel van L. Vrouwe in de son met twee deuren...."
- 10) VAN BEURDEN, a.w. in noot 5 - p. 83.
- 11) Hoogewerff wijst in zijn eerst aangehaald artikel ook op twee deuren van een Passie-altaar, gedateerd 1538, dat uit de Rochus-kapel zou komen (maar daarvoor is het naar mijn mening véél te groot). Van Luttervelt wilde de panelen toeschrijven aan de Utrechtse schilder Johannes van Huemen (Oud-Holland LXII (1947), p. 107), maar H. Gerson wijst in Kunsth. Meded. v.h. Rijksbur. voor Kunsth. Doc., IV (1949), p. 6 deze toeschrijving af en schrijft, dat "op beide Amersfoortse panelen de invloed van Scorel duidelijk is aan te wijzen..... vermengd met de late manier van Jacob Cornelisz.....". Dat betekent ook voor deze schilder van 1538 verwijzingen in de richting van Holland.

- 12) Hoogewerff geeft zijn bron aan: W. Rootelaar in Archief voor Nederl. Kunstgesch. V (1884-'87). Het boek ligt in het museum Flehite.
- 13) JACOB POR, *Een oude muurschildering buiten aan de St. Joriskerk te Amersfoort* in: Oud-Holland, LXI (1946), pp. 141-148. Volgens hem dateert de "Kruisdraging" van ± 1525 en de "Ecce Homo" tegen de steunbeer van 1560, maar de eerste muurschildering blijkt al een tweede overschildering te zijn, de andere een eerste.
- 14) A. Legner in E. KIRSCHBAUM SJ, *Lexikon der Christlichen Ikonographie*, Bnd. I (1968), kol. 423.
- 15) CARLA GOTTLIEB, *The Mystical Window in Paintings of the Salvator Mundi*, in: Gazette des Beaux-Arts, LVI (1960), pp. 313-332.
- 16) *Cat. Beeldhouwwerken Rijksmuseum Amsterdam*, inv. nr. 1944-1.
- 17) *Beeldh. kunst A.B. Mus. Utrecht* (1962), nr. 257; copie van Joh. Rijnbout van dit beeld in het Centraal Museum (eerste helft 19de eeuw).
- 18) A. VAN BEMMEL, "Beschrijving der Stad Amersfoort", dl. I, Utrecht 1760, p. 359 vv.; betr. "De Poth" ibid. p. 380 vv.
- 19) De afmetingen van de zerk van Jordanus van der Maeth bedragen 324 x 172 cm.
- 20) Rekeningen St. Joriskerk, Amersfoort (Gem. Arch., Inv. nr. 522); zijn leeftijd ontleen ik aan W. VAN ROOTSELAAR, "Amersfoort 777-1580", dl. I, p. 31, waar Gysbert van der Maeth, eertijds borgernr., gehoord wordt in de daar beschreven "Informatie" van 18 mei 1588; hij is dan "oudt omtrent 70 jaren".
- 21) Archief St. Joriskerk, Amersfoort, inv. nr. 23-A, grafboek Zuidkerk 1609-1650.

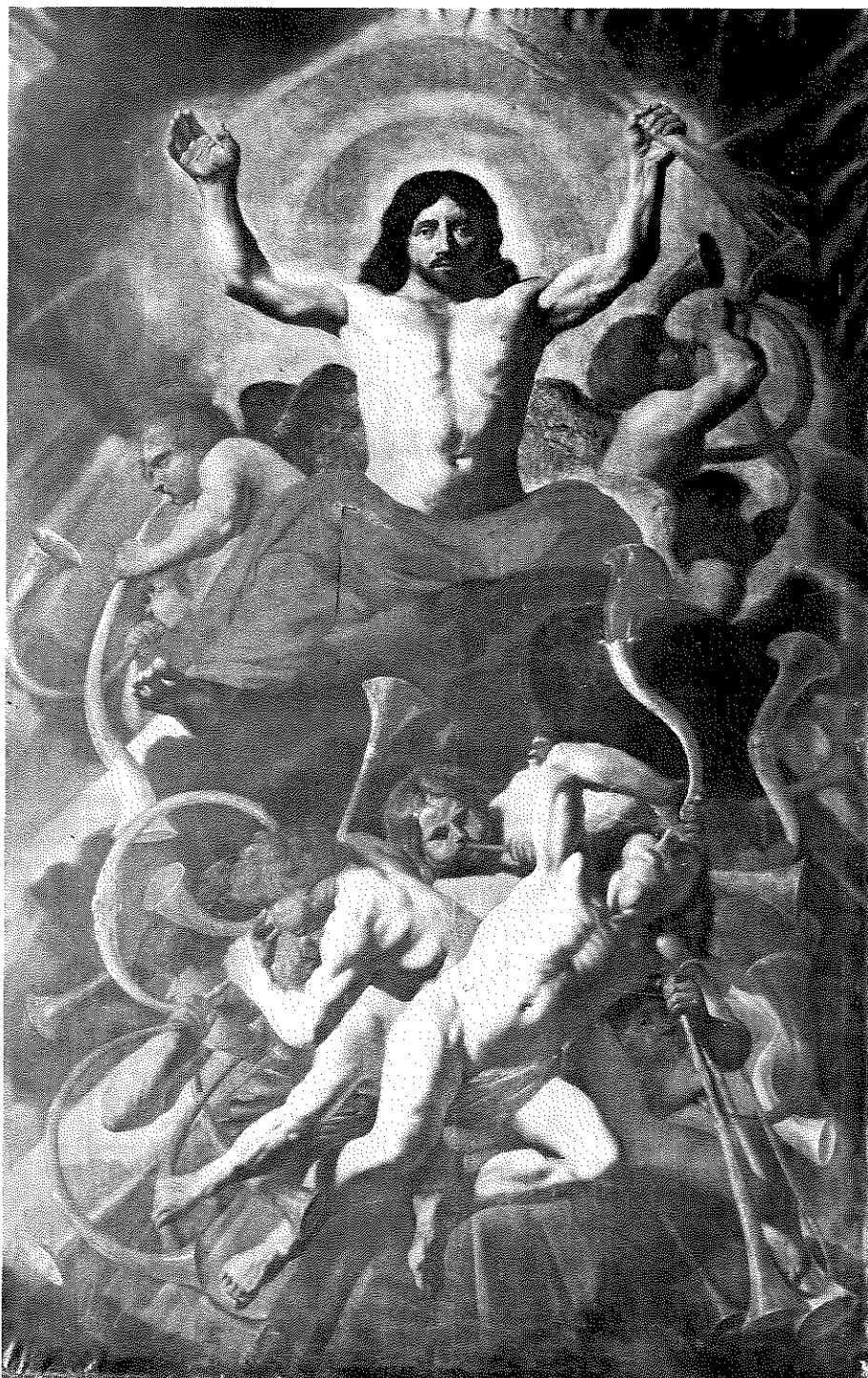
JACOB VAN CAMPENS SCHILDERIJ HET OORDEEL IN DE SINT ROCHUS KAPEL

Dr. C. Lion Cachet

De Stichting de Poth heeft van het gemeentebestuur van Amersfoort in bruikleen een schilderij van Jacob van Campen "t oordeel". Dit hangt in de Sint Rochus Kapel. Het schilderij is aanvankelijk bestemd geweest - misschien als voorontwerp - voor de westelijke wand van de zaal van de Vierschaar in het toen in aanbouw zijnde stadhuis op de Dam. Hier spraken Schout en Schepenen van Amsterdam recht.

Quellinus ontwierp voor deze wand beeldhouwwerk o.m. voorstellend het Oordeel van Salomo. Daarboven stelde Jacob van Campen zich voor aan te brengen een schildering van het laatste oordeel in het midden met in het linkervak de verlorenen en in het rechtervak de uitverkorenen. Het hier afgebeelde schilderij zou het middenvak vullen. De afbeelding stelt Christus voor als oordeelaar. Hij heeft een dreigende uitdrukking in zijn ogen. "Het was dus een waarschuwing voor hen, die beneden voor de marmeren zetels van de wereldlijke rechters stonden" zegt P.T.A. Swillens in zijn boek Jacob van Campen (1959 blz. 264) Christus heeft in zijn linkerhand de pijlenbundel van Zeus. Hij is omgeven door bazuinblazende engelen.

Door verschillende oorzaken zijn de taferelen van het laatste oordeel nummer op de westwand van de Vierschaar-zaal in het Amsterdamse Stadhuis aangebracht. Onenigheden tijdens de stadhuisbouw waren de oorzaak dat Jacob van Campen zich terugtrok in Amersfoort op Randenbroek.

Jacob van Campen, Het Oordeel.

Aangenomen wordt dat dit schilderij omstreeks 1653 is geschilderd. Vier jaar later in 1657 overleed Jacob van Campen. Zijn nabestaanden schonken Het Oordeel in 1662 aan het Amersfoortse Gemeentebestuur.

In de resoluties van de magistraat van Amersfoort is op 9 juni 1662 het volgende vermeld:

Politie den IXen Junij 1662.

De Regeerders hebben goetgevonden, Cornelis Gerritzen voor 't overbrengen van 't Oordeel, bij Van Campen zaliger geschildert, en bij de erffgenamen van de voorz. Van Campen op voorleden politiedagh aen Haer Ed. gepraesenteert, toe te voegen voor een vereeringh een gouden ducaton, met vier silvere ducats. Ordonnerende den cameraer Gisbert van Lielaer, de voorz. vereeringhe aen de voorn. Cornelis Gerritzen te betaelen. Etc.

Het schilderij heeft in Amersfoort veel rondgezworven. Het werd weinig gewaardeerd, vermoedelijk door het onbijbels karakter van de opzet (de dreigende voorstelling en de combinatie met de attributen van Zeus).

Aanvankelijk hing het in het Amersfoorts Stadhuis, daarna in de mannenzaal van het Sint Pieters en Bloklands Gasthuis; vervolgens in de Sint Joriskerk en daarop in de toenmalige gemeentelijke aula aan de Muurhuizen 102.

Thans hangt "het oordeel" aan de noordwand van de Sint Rochus Kapel. Deze kapel is evenals het hoofdgebouw der stichting voor bezichtiging, na voorafgaand gemaakte afspraak, opengesteld.

LITERATUUR OVER DE GESCHIEDENIS VAN "DE ARMEN DE POTH"

Dr. J. Hovy

Opmerking:

Dit literatuurlijstje, dat geenszins aanspraak maakt op volledigheid, geeft de boeken en artikelen in zodanige volgorde, dat de belangstellende in staat wordt gesteld, zich op de meest doelmatige wijze de hoofdzaken van het onderwerp eigen te maken. Voor een eerste oriëntatie kan men ook beginnen met de hieronder vermelde artikelen van Reeskamp of met het hiervoorgaande overzicht van Kemperink.

J. VAN DER LEEUW. Het gesticht De Armen de Poth te Amersfoort; eene bijdrage tot de geschiedenis der liefdadige instellingen in ons vaderland. Amersfoort, 1898. 128 blz., plattegr.

JOHs. KNOPPERS. Het gesticht "De Armen de Poth" te Amersfoort; overzicht van de voornaamste lotgevallen, handelingen en wijzigingen betreffende het Gesticht in het 40-jarige tijdvak 1 Januari 1900 - 1 Januari 1940. (Amersfoort, 1940). 59 blz.

J. HEYLIGERS. De St. Rochuskapel te Amersfoort. In: *Bulletin van den Nederlandschen oudheidkundigen bond*, III (1901/2), blz. 272-274.

ABRAHAM VAN BEMMEL. Beschrijving der stad Amersfoort. Utrecht, 1760. 2 dln. Deel I, hoofdstuk 9. "Van 't H. Geesthuis of de Poth, en 't Pesthuis" (blz. 380-403).

W.F.N. VAN ROOTSELAAR. *Amersfoort, 777-1580*. Amersfoort, 1878. 2 dln., afbn. Zie index voorin dl. I, s.v. Pot, Potbroeders; Geestkerkje, H.; Rochuskapel, St.; Alexianen (Celsusteren, St. Ursula).

J.F.B. VAN HASSELT. *Amersfoort rondom zijn toren*. (Heemschutserie, dl. 58). Amsterdam 1948. 105 blz., afbn. Blz. 66-68.

A.F. VAN BEURDEN. Stichting De Poth. In: Jaarverslag "Flehite" 1929, bijlage IV (blz. 23-30). Afbn.

Ook als overdruk verschenen, onder de titel: De H. Geest Poth, Amersfoort.

J.H.E. REESKAMP. Serie artikelen over "De Armen de Poth" onder verschillende titels.
Dagblad voor Amersfoort, 7, 17, 27 maart 1953.

STATUTEN en huishoudelijk reglement van de "Stichting De Armen de Poth", gevestigd te Amersfoort. (Amersfoort, 1960). 24 blz.
Blz. 3-4. Oorsprong der stichting.
Blz. 5-12. Fundatie-oorkonde van De Armen de Poth, 1447.

MEMORIAEL van de fundatie ende ordre van de regieringe vant goodtshuijs der Armen, genaamt de Poth, mitsgaders vant Pesthuijs ende Wandelhuijs, dijen annex, binnen Amersfoort. Amersfoort, 1637.
Aanwezig op museum "Flehite" te Amersfoort.

BESTEK en voorwaarden nopens het bouwen van 12 woningen voor het gesticht "De Poth", aan te besteden 9 November 1893. Amersfoort, 1893. 14 blz.

H. HALBERTSMA. Serie artikelen over testament en erfenis van Jorden Vermaet, het geschil tussen diens erfgenamen en De Armen de Poth over de nalatenschap enz., onder verschillende titels in de serie "Uit 't hart".
Amersfoortse Courant, 12, 19, 26 maart, 8, 21 april 1971.

BESCHRIJVING van schilderijen en andere kunstvoorwerpen, in het bezit van museum "Flehite", "De Armen de Poth" en het St.-Pieters- en Bloklandsgasthuis te Amersfoort; beschrijvende lijst van schilderijen van Paulus Bor (Sr.), te Amersfoort en elders berustende; bijdragen over de naam "Armen de Poth", de ouderdom van deze naam en de oudste gegevens over de Pothof. Gestencild, zonder titel, met bijdragen van:
A. BLANKERT, J. HOVY, J.H.P. KEMPERINK, F. LION CACHET, P.J. MEERTENS en L.M. DE RIJK. (1968). 22 blz.

BOEKHANDEL VAN GASTEL

LANGESTRAAT 86
AMERSFOORT

TELEFOON (03490) 15963 - GIRO 65030

**G
A
S**

de ideale brandstof

ook voor bijverwarming

DE MOOR

Wijnen en Gedestilleerd - Langestraat 8 - Amersfoort
Tel. 16852

DE ZAAK VAN SMAAK SINDS 1881

VOOR LITTERATUUR

DE ALGEMENE BOEKHANDEL

Leusderweg 184, Amersfoort, Tel. 14935

bespreek uw wensen
en problemen
met de

STICHTING AMERSFOORTSE
KREDIETBANK

Aanvraagformulier wordt op verzoek per kerende post toegezonden
Telefonische afspraak is mogelijk

EEMSTRAAT 58 - AMERSFOORT

TELEFOON (03490) 16527 EN 17400

Dit dubbeldikke nummer met zijn vele illustraties betekent niet dat we financieel zo sterk staan. Integendeel! De papierprijzen rijzen de pan uit, de PTT draagt een zware steen bij door de verhoging der porti en wij zijn te netjes geweest door de abonnementsprijs niet eerder te verhogen. Daarom zijn we nu, hoezeer het ons ter harte gaat, door de bittere noodzaak gedwongen de abonnementsprijs voor het komend jaar te verhogen tot f 13,—. We hopen dat onze abonné's begrip hiervoor kunnen opbrengen en naast de prijsverhogingen op brood en suiker en melk ook deze verhoging op geestelijk voedsel zullen accepteren. Eén paperback kost meer!

De administratie.

Sfeervol eten in

BISTRO SAINT-MICHEL

Lavendelstraat 7, Amersfoort, tel. 03490-33714

Geopend vanaf 2 uur 's middags

De Heren- en Damesmode van **MORGEN**

MODECENTRUM

VANDAAG bij

van der Kam

AMERSFOORT